

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

МОРАЛНОСТ БОРАЦА ЧАЧАНСКОГ НОП ОДРЕДА

У прогласу „Српски народе“, објављеном у чачанским „Новостима“ 15. октобра 1941. године, штаб Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ најречитије је, чини се, истакао све оно што се као максималан морални и хумани програм захтевало од бораца за слободу:

„Другови партизани!

Ви сте до сада доказали да сте спремни да по најгорем времену, често и без довољно хране и одећа, у најтежим часовима, будете чврсти и јаки. Ви сте својим радом, својим моралом, задобили љубав читавог нашег народа. Вашом храброшћу и јунаштвом, духом који у вама бије, ви сте показали целом свету да ће под нашим ударцима прснути тешки оков кога нам наметнуше издајници. Прошли сте кроз кишу куршума и граната, али нисте клонули духом, већ сте ишли напред! Покажите и данас своју спремност, чврстину и одлучност! Зарекните се да нећете стати на пола пута, већ да ћете ићи до краја. Не штедите ваше животе данас још више него раније, до уништења и последњег

фашистичког бандита, до последњег народног издајице. Дигнимо, другови, главу горе, и покажимо да у нама живи дух слободе...“¹

У једном другом прогласу овог штаба, од 7. новембра, истакнуто је да „бити партизан највећа (је) част-то значи бити предан и храбар борац против фашиста и њихових слугу, то значи бити најбољи заштитник интереса народа“.²

У име тих и таквих циљева, у име таквог програма КПЈ, непрекидно од почетка припрема устанка, подстицана је активност политичких радника и активиста на подизању и неговању моралног лика комунисте и скојевца, потом, од јула 1941. и борца, одборника револуционарне власти, сваког припадника НОП-а. У име револуционарног морала и хуманизма истицани су, и подстицани, доминантни морални и хумани циљеви и комунистички идеали. А ово се могло постићи једино јасним и аутентичним тумачењем и спровођењем у живот генералне платформе КПЈ о устанку, оружаном борби и социјалистичкој револуцији. Снажни патријски кадрови чачанског округа били су идејно-политички и морално оспособљени да прихвате и остварују тако тешке и одговорне задатке. Јединство мисли и акције, морално начело оклада мисли, речи и дела, увереност у сопствене снаге и циљеве која ваља остваривати у оружаном борби-инспиративно и мобилизаторски су усмеравали, не само комунисте и скојевце, већ и све добронамерне и поштене људе, родољубе и антифашисте.

Овај аспект устанка и револуције, када је реч о Чачанском НОП одреду, некако је, бар у синтетизованом смислу, измицао пажњи истраживача и хроничара, мада се сваки њихов спис може узети и као чињеница за проучавање моралности и хуманизма бораца. Јер, у име највиших идеала слободе, истине и правде вођене су и оружане борбе, организован је живот на неослобођеној и ослобођеној територији, што је, дабоме, исписивано и у ратним дневницима и у хроникама, у кратким записима бораца и објављеним књигама. И због тога је овај рад замишљен као покушај да се нешто целовитије расветле битна доминантна својства моралности и хуманости бораца Чачанског НОП одреда. Коришћени су искључиво примери из 1941. године када је ова јединица израсла из народа и била веома снажна и по броју људи и по ватреној моћи. Даља проучавања указаће, наравно, и на нове примере, јер су устанак, народноослободилачка борба и социјалистичка револуција у нашој земљи, самим тим и у чачанском крају, на подручју политичког деловања Окружног комитета КПЈ за округ чачански,

непресушно врело истинских надахнућа, којима се увек ваља враћати и које треба непрекидно афирмисати.

ВРЕДНОСТИ СЛОБОДЕ

Лист „Новости“, орган штаба Чачанског НОП одреда, донео је 18. октобра 1941. омањи текст „Сличице из партизанског живота“, у коме је тачно констатовано: „Јасно је, другови, ми смо војска културе... Ми, другови, ми смо, истина, босонога и одрпана војска, али, ипак, војска слободе, војска културе...“³

Била је ово војска без војничких копорана, шињела и чизама, у радничким, сељачким и ђачким оделима, али она која је имала јасне циљеве — борба за национално ослобођење и за ново, праведније друштво.

Ова два мотива били су најснажније извориште моралности и хуманизма партизанских бораца устаничке 1941. године. Уосталом, не случајно и не без разлога је мотив слободе наглашено истицан у прогласима највишег партијског руководства земље, али и ОК КПЈ за округ чачански и средских партијских руководства, наравно и скојевских, у наредбама и одлукама команди места и народноослободилачких одбора. Борба за слободу посебно је апострофирана на свим скуповима, почев од почетка припрема за устаничка дејства, али и касније. Истицано је да ова борба захтева пожртвовање и свесно одрицање. Овим мотивом инспирисана је и партизанска заклетва — свечано је из срца бораца истицало: „У име слободе и правде нашег народа, заклињемо се...“⁴

У борбеним паролама и покличима мотив слободе такође је снажно наглашаван. Уосталом, још је ОК КПЈ за округ чачански у прогласу обнародованом 2. јула 1941. године, пре формирања штаба и чета Чачанског НОП одреда, нагласио: „Да живи наша борба за слободу“.⁵ Касније, са размахом устанка, клицало се: „Да живи јединство српског народа у борби за слободу!“, „Живела борба за демократске слободе!“, „Живела народноослободилачка борба“, „Живели народни борци за слободу Србије!“, „Куцнуо је час слободе!“, „Напред — до слободе!“⁶

Слобода-најлепша, најузвишенија и највише коришћена реч на народним зборовима. Тако је било и на Белом брду (планина Јелица) око 20. јула када Ратко Митровић, комесар Чачанског НОП одреда, није пропустио да нагласи:

— Другови и браћо!... Слободу нам нико неће поклонити, ми је борбом морамо извојевати!⁷

Ваљда није било ни једног прогласа из устаничког периода у коме се не помиње потреба борбе за слободу. Уосталом, и у поздрав је било уткано: „Смрт фашизму — Слобода народу!“

Среско поверенство КПЈ за Драгачево је 6. септембра у свом прогласу народу наглашавало: „Сада је куцнуо час, сада се пружи прилика да покажемо да смо достојни српског имена и слободе за коју се боримо“.⁸

Лист „Реч народа“ у Горњем Милановцу наглашавао је да нико не треба да остане „ван заставе слободе“.⁹

Чачанске „Новости“ донеле су 15. октобра програмски текст „Другарице, помозимо нашим друговима“ са једнодушним позивом: „Другарице, свест о дужности и љубави према слободи, не дозвољава нам да само посматрамо догађаје који се око нас збивају. Будућност ће бити наша само онда ако сви заједно будемо учествовали у борби коју су започели и воде наши другови...“¹⁰

У време сукоба с четницима, 7. новембра, штаб Чачанског НОП одреда издао је проглас у коме се, поред осталог, каже: „Само и једино тако, ако се чврсто слијемо у херојске народно-ослободилачке одреде, победићемо непријатеља, извојевати слободу...“¹¹

Осуђујући четничку издају, жене Чачка су 12. новембра у свој проглас унеле захтев: „Пружимо сву помоћ онима који се боре за нашу слободу, за живот нас и наше деце у новој слободној Србији“.¹²

Позив на устанак поистовећиван је са појмом слобода, мобилизаторским и инспиративним. „Усправи се, луч слободе пали“, кликтао је у једној својој песми Живко Васиљевић, позадински активиста НОП-а из Бијелог Поља.¹³ Јер, слобода је будила све потенцијале свести и енергије народа. У име слободе вијориле су се устаничке заставе. Као усклик наглашавано је да је „дошла прилика“, „да смо достојни Српског имена и слободе за коју се боримо“.¹⁴ Истицано је као императив: „Сви у борбу против тираније за слободу, против мрака за светлост, против смрти за живот“,¹⁵ како је речено, још у августу, у прогласу Драгачевцима, који је издао Срески комитет КПЈ за ариљски срез, пошто су неке драгачевске ћелије КПЈ са њим биле политички повезане. Чете су марширале према положајима певајући слободи. Јуришале у борбама са поклицима слободи. Слободи се жртвовало све, па и живот. Она је будила заносе, распламсавала љубав према народу. Тако се, примера ради,

може схватити и поступак Стојана Кораксића, учитеља и комунисте из Горње Горевнице, комесара болнице у овом селу, који је, почетком новембра 1941. узвикнуо пред четничким митраљезима:

— Мене можете убити, али не можете убити идеју за коју се боримо!¹⁶

Вером у победу, вером у слободу, нападају су срца младих бораца и прекаљених револуционара. Ово се видело од првих диверзија, до фронта према Краљеву, Крагујевцу и Равној гори. Али, и касније — када је слободна територија поново запоседнута од окупатора и њихових помагача. Као што су чинили у борбама, тако су слободари клицали и на стратиштима, под вешалима. Прокосници из логора у чачанском Војно-техничком заводу певали су одлазећи у смрт: „Падај, сило, и неправдо“. Падали — у име слободе и правде, у које су веровали.

У суштини, слобода је била синоним живота и живљења. Јер, борило се за све врсте слобода. Позив у борбу имао је и све снажније добијао највише морално-хумане димензије. У прогласу „Српском народу“ Друштва српских писаца и уметника антифашиста, које је деловало на Руднику, каже се: „Верујемо једино да је дошло време када човек сам себе даје право, а не да га тражи“. То је право на борбу. Зато се и закључује: „Узми то право и бићеш слободан, српски народе!“¹⁷ У прогласу овог друштва, упућеном српским женама 14. октобра, нарочито се наглашава: „Сви ми, а пре свега ви — српске жене и мајке треба да знате да је боље умрети у рову за слободу, него чувати живот за једну каснију и срамну смрт“.¹⁸ Јер, то би била и духовна смрт, а народу, свима, неопходна је и духовна, стваралачка слобода, за коју се вреди жртвовати.

У партизанским јединицама, у партијским и скојевским организацијама и руководством, у народноослободилачким одборима, свуда где се одлучивало, и демократичност је поистовећивана са слободом. Негована је слобода дискусије, критике и самоиницијативе — да би се брже размахивале све стваралачке снаге. На тај начин афирмисана је свест о равноправности свих у поимању слободе, у остваривању и коришћењу права на слободу, али и у схватању сопствених дужности и обавеза.

И лозинке „Сви на фронт“ и „Све за фронт“ усмеравале су према слободи. У име слободе у Чачку и Горњем Милановцу су расписивани народни зајмови. У име слободе дељена у Трнави и Виљуши земља беземљашима, сиротињи и породицама ратних за-

робљеника. У име слободе знало се „да народ хоће сам да одлучује својом судбином“, како се каже у апелу упућеном штабовима народноослободилачких јединица и четничких формација са великог народног митинга код Соколане у Чачку, 18. новембра, кога су сазвале грађанске партије заједно са КПЈ.¹⁹ У име слободе осуђивана је четничка издаја...

Слобода, у то време, у срцима родољуба и антифашиста није имала алтернатива. Уосталом, не случајно се Чачански одред звао „народноослободилачки“. И одбори су били „народноослободилачки“. И Српски омладински савез био је „народноослободилачки“...

Слобода се снивала. За њу се борило и жртвовало.

ОРУЖАНЕ АКЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ЈАЧАЊА БОРБЕНОГ МОРАЛА И ХУМАНИЗМА

„Голи и боси, гладни и жедни, млади партизани пошли су од села до села, од куће до куће, и будили српски народ, звали га у бој за слободу и част свог народа и свог српског имена“ — забележено је, 1. октобра, у листу „Реч народа“, органу штаба Таковског батаљона Чачанског НОП одреда, и казивано како се рађала народна партизанска војска, која се постепено калила у мањим па већим оружаним акцијама.²⁰ Истовремено је интензивирао политички рад, са војничком обуком. Милисав Лукић, комесар Четврте љубићке чете, о томе је писао у свом ратном дневнику: „Раст, јачање и брзи војнички развој чете, разноврсне борбене и политичке акције, које је извршавала на свом терену и ван њега, ширили су углед и утицај партизана у народу. И обратно: политичка активност комуниста и скојеваца, све снажније патриотско расположење сеоског света, разбијало је првобитну неверицу и заплашеност и то се у чети претварало у још већу веру и охрабрење. Свеједно који од ова два приступа и пута узели за посматрање времена и догађаја — дошли бисмо до истог закључка: утирао се, сигурно, динамично и организовано, правац општеном народног покрета и народног устанка“.²¹

Почињало се од најмањих акција: паљење општинских архива, напади на жандармеријске патроле, диверзије и заседе. Тако је стицано искуство, борци су постајали све уверенији у могућности успешне оружане борбе, посебно од првих судара са боље наоружаним немачким јединицама. Већ од августа 1941. самоуверено је изговарана парола: „Победа је наша“. Самоуверено су Драгачевци по-

ручили, у то време, жандармима у Гучи: „Победа је ту, немојте је дочекати осрамоћени!“²²

Успеси у оружаним акцијама снажно су јачали борбени морал бораца и јединица. Средоје Ковачевић, борац Прве љубићке чете из Љубића, забележио је како су његови другови доживели, 28. септембра, ослобођење Горњег Милановца: „Чујемо радосну вест. Наши су ослободили град без губитака... Велика је то наша победа“.²³ Или, 1. октобра, када је Чачак ослобођен: „У току марша чујемо да су Немци напустили Чачак. Били смо неописиво радосни“.²³ Овакву радост Драгачевци су доживели нешто раније, 7. септембра, када је Гуча ослобођена: „На једној ливади, по прилици на пола пута до Ртара, стигли су нас курири и јавили су да су жандарми побегли из Гуче. На ову вест... настало је гласно клицање, а овом изразу радости допринело је и дивно сунчано време, младост и одушевљење партизана који су увек своје расположење бурно изражавали“.²⁴

Чачански НОП одред већ је у септембру постао снажна војна формација. У октобру посебно. Ово се наглашава и у прогласу штаба Одрода од 15. октобра: „Успели смо да створимо велики народно-ослободилачки одред са огромном моралном снагом. Успели смо да створимо силу и снагу, пред којом ће проснути у прах и пепео, не само Хитлерови фашистички зверови, већ и све народне издајнице“.²⁵ Истовремено, од почетка устанка, учвршћиван је политички и војнички лик јединица.²⁶ У септембру: „Завршавало се поглавље мањих акција, које је иначе било важно за сам устанак... Устанак мисли и идеала био је завршен — требало је прећи на још веће и одлучније окршаје“.²⁷

Малене чете су нарасле. Очврсли су, каливши се у борбеним окршајима, њихови борци. Формирани су батаљони: Трнавски, Драгачевски, Љубићки и Таковски, са четири до десет чета, што је било велика снага. Ни у оружју се није оскудевало, што је битно утицало и на морал бораца. Чачански НОП одред имао је и артиљеријску батерију, потом и тенковску чету. Створена је велика слободна територија, што је, такође, инспиративно деловало на све припаднике НОП-а. Уместо „одбора за помоћ“, функционисали су, као легитимни органи власти, народноослободилачки одбори, који су уживали велики углед. Њихова законодавно-правна акта и сам чин вршења функције власти базирани су на нормама народног права и правичности, што је, такође, био идеал борбе. Остварен, он је силно био и у функцији јачања борбеног морала и хуманизма.

Чачански НОП одред био је оспособљен да формира фронтове и секторе. Таковски и делови Љубићког батаљона држали су од октобра фронт на Руднику и према Крагујевцу. Драгачевски, Трнавски и делови Љубићког — на Краљеву, које је опседнуто. Само, и ту, на Краљеву, најпре су почели мањи, па већи оружани окршаји. О томе је у Чачак писао Богдан Капелан, командант Драгачевског батаљона, Вери Ивковић, колегиници са београдског Правног факултета: „Праве борбе још нису почеле. Ситне чарке само су увод у припреме за озбиљан окршај. Он је пред нама: за који сат, за који дан, свеједно — крај, победоносни крај је наш“.²⁸

И у самим оружаним окршајима до пуног изражаја долазила је и хуманост партизанских бораца, не само у сопственим редовима, већ и у поштуцима према непријатељу. И док су Немци стрељали партизанске рањенике, рањеног Немца у борби код Косовског бунара, крајем септембра, превијала је партизанка Ружа Перуничкић.²⁹ Од 10. октобра, уз пуну пажњу и уважавање, у гучкој болници лечен је немачки војник Андреас Хејер из Хефлинга, који је заробљен као рањеник на краљевачком фронту.³⁰ И после сукоба са четницима, у партизанским болницама нормално су лечени и рањеници из редова припадника покрета Дрaже Михаиловића.

У име хуманости народноослободилачки одбори из Чачка и околине упућивали су храну у друге крајеве. Тако је НОО у Атеници за потребе града Чачка одвојио 1.200 килограма брашна и неке друге животне намирнице, а за Ужице 10.000 килограма пасуља.³¹ Знало се: ово је неопходно за јединице, али и за исхрану градске сиротиње.

Систематично, мањим акцијама борци су припремани, морално и физички, за веће окршаје. Уједно, тако су учвршћивани војнички колективи.

ИЗВОРИ

У устаничком периоду позивање на изворе и узоре било је непрекидно у функцији учвршћивања борбеног морала и хуманизма. Враћање изворима и указивање на узоре челичило је борце и одборнике, уливало им нову снагу, инспирисало их на већа претпућа.

ТРАДИЦИЈЕ

Инспиративно је било позивање на бунцијске, ратничке и слободарске традиције. У политичком раду КПЈ, ово и није било ништа ново, јер су овакви елементи уношени и у партијски рад

уочи другог светског рата. Тако су, примера ради, партијски радници у Чачку тражили да чланови КПЈ и СКОЈ-а напамет науче епску песму о Старом Вујадину, који је кадар „и на страшном месту постојати“ — да би схватили како се треба држати пред непријатељем, класним непријатељем.³² У устанку 1941. борцима је указивано на потребу да следе примере јунака народне војске из прошлости и револуционара из радничког и комунистичког покрета.

Не случајно је Чачански НОП одред, од именовања његовог штаба, 6. јула, на седници ОК КПЈ у Кулиновцима, добио име револуционара и хуманисте др Драгише Мишовића, кога је полиција убила јануара 1939. године. Сви су знали да се он борио за друштво истине и правде, за које се идеале и полази у устанак, упоредо са борбом за национално ослобођење. Уосталом, пред рат, комунисти Чачка су говорили да ће ускоро поћи на гроб др Мишовића и ту се заклети да — почиње револуција.³³

Шта је овај великан комунистичког покрета значио за борце у току НОР-а, најречитије је илустровао Душан Царевих, командант Чачанског војног подручја, говорећи 18. јануара 1945. године на помену др Мишовићу:

— Иако 1941. године ниси био жив, ти си командовао Чачанским одредом... Иако ниси био жив, водио си нас, друже Докторе, по целом нашем округу, по целој Србији и по свим крајевима наше земље... Борећи се широм Југославије, напојени духом др Мишовића, наши борци су достојно носили његово име...³⁴

На овом помену је Милка Милић, секретар ОК КПЈ, нагласила:

— Ми никада нисмо заборавили твоје име. Оно је било са нама, оно је било урезано на нашим пушкама, оно је било исписано на нашим заставама...³⁵

Тако је било од почетка устанка 1941. године. Уосталом, на традиције се позвао и Милан Бата Јанковић, инструктор ОК КПЈ за округ чачански, када је 7. јула 1941. на сабору код манастира Стјеник на планини Јелици позивао народ у борбу говорећи да је дошло време „да се дижемо на устанак“ „исто онако као што је српски народ знао да изводи први и други српски устанак.“³⁶ Милица Вучетић Трепуша, учитељица у Трнави и секретар Среског комитета СКОЈ-а за срез трнавски, говорила је скојевцима да су „наши дедови и прадедови били хајдуци“, а „наши очеви солунци“ и да су они гинула за слободу, па их не треба изневерити.³⁷

Милош Т. Јовашевић из Прељине, комесар Пете љубићке чете, борцима је „говорио... о српским јунацима: Милошу Обилићу, Милану Топлици, Ивану Косанчићу, устаницима и хајдуцима из првог и другог српског устанка“. Помињао је Карађорђа и све јунаке из прошлости „повезивао је са партизанским покретом, са борбом коју наш народ води против окупатора“.³⁸

Трећа љубићка чета носила је име Танаска Рајића, легендарног тобције из боја на Љубићу 1815. године. Борцима је поручивано да се угледају на овог див-јунака, који је погинуо бранећи своје топове.³⁹ Рајић је поменут и у једном критичном моменту на краљевачком фронту октобра 1941. Наиме, у једном испаду из града на Ружића брдо, немачки војници су се изненада нашли испред положаја топовске батерије Чачанског НОП одреда. Схвативши ситуацију, командант батерије Ђорђе Миловановић обратио се борцима истичући да топове више не могу да спасу, али им је преостало да бране партизанску част. Тада се друговима обратио нишанција Андрија Рајић из Бањице:

— Другови, ја сам потомак Танаска Рајића! У мени куца његово срце! Бранићемо топ! Темпирај на нулу!

Ово је охрабрило артиљерце. Учинило се, на мах, да је сваки од њих у улози Танаска Рајића на Љубићу. Жестоко су, картечом, почели да туку нападаче и — партизански топ је одбрањен. Тада је Андрија Рајић објаснио да је његова фамилија у Бањици род са Рајићима у Страгарима, од којих је Танаско Рајић.⁴⁰

И на народним зборовима се позивало на традиције. Тако је, 12. септембра, обраћајући се народу, Милан Јанковић Амица, Туцовићев следбеник из Зеока, истакао да Јездинци могу да буду поносни што се у њиховом селу родио „Ратко Митровић — други Карађорђе“.⁴¹ На збору у Горачићима, 21. септембра, Милојко Ђирјаковић, комесар Драгачевске партизанске чете, позивао је људе у борбу против окупатора истичући да тако следе дух оних 18 сељака из Горачића, Губереваца и Живице који су погинули 20. фебруара 1893. године бранећи општинску самоуправу и „слободе златне Устав“, како им пише на заједничком споменику.⁴²

И у прогласима ЦК КПЈ за устанак указивано је на традиције, слободарске и револуционарне. Сличну интонацију имали су и поједини прогласи окружних и средских партијских и скојевских комитета. Тако је у прогласу „Срби и Српкиње Драгачева“ од 6. септембра Средско поверенство КПЈ за Драгачево истицало: „Ви који сте у борби за националну слободу предњачили, ви који сте

увек волели слободу и за њу се борили, немојте овога пута изостати, не смијете дозволити да на наше блиставо Драгачево падну мрље издајства“.⁴³

Нада Симовић, члан КПЈ из Мојсиња, забележила је у свом дневнику 24. септембра да се позивала на традиције у политичком раду са женама: „Говорила сам им о борбама... жена у прошлости, као о Чучук Стани, Јованки Орлеанки, о херојству совјетских жена...“⁴⁴

Традиције бејаху, кажу савременици, снажно врело моралности и хуманизма. Уосталом, штаб Чачанског НОП одреда ово констатује у свом прогласу од 15. октобра: „Ми смо показали целом свету да је Словенство неуништиво, да у нашим срцима живи дух наших очева и дедова, и да Србин никада није хтео бити робом, па ни данас“.⁴⁵ У програмском тексту „Ко смо ми?“, лист „Реч народа“ у Горњем Милановцу, писао је о нарастању народне војске позивајући се на стихове народне песме „Почетак буне на дахије“: „Ту кнезови нису ради кавзи...“⁴⁶

Снажна врела слободарских и револуционарних традиција нападала су јунаштвом истинске борце за слободу, све до коначне победе.

ЗАКЛЕТВА, ОЗНАКЕ, ОБЕЛЕЖЈА

Приликом давања заклетве, војни и партијски руководиоци су казивали борцима да могу напустити чете ако нису спремни да издрже све тегобе партизанског ратовања. Касније, после положене заклетве, према свакоме ће бити примењивани револуционарни војни прописи. Изговарајући речи заклетве „у име слободе и правде нашег народа“, борци су прихватили обавезу да буду свесни, дисциплиновани и неустрашиви у борби против окупатора и њихових помагача, али и до краја поштени у односима према другима и народу. Заклињало се својом чашћу да ће наређења бити извршавана без поговора и да ће бити чувана дисциплина одреда.⁴⁷ Дакле, припадник Чачанског НОП одреда морао је да буде човек високих етичких вредности — „ватрени родољуб, неустрашив борац уверен у циљеве борбе, одлучан и самопрегоран, немилосрдан према окупатору, савестан и до краја дисциплинован, добар друг и поштен члан војничког колектива“.⁴⁸ За борце је полагање заклетве био незабораван тренутак, који је снажно будио емоције, будио им дух и калио их за нова прегнућа.⁴⁹

И партизанска знамења имала су ову функцију. Застава, на пример. Тако је Душан Азањац из Чачка, борац Прве трнавске чете, забележио да је имао част да носи заставу са српом и чекићем.⁵⁰ Заставнику је указивано посебно поверење: „Заставу носи Драгомир Новаковић Чапајев из Треће чете (Таковског батаљона). Увек је на челу четне колоне. Поносе се борци. Поносан је и заставник Чапајев“.⁵¹ Нада Симовић из Мојсиња записала је да је партизанска застава наишла на „добар одјек у селу“.⁵² Иначе, застава је у борбама брањена и по цену највећих жртава.

Црвене петокраке звезде такође су биле понос партизанских бораца. Исто као и траке око руке са натписом „Партизан“, које су лепршале и на борбеним положајима и чуване као велика драгоценост. Понос је изражаван и партизанским поздравом — „стиснута песница на слепоочници“.⁵³ Поздрав „Смрт фашизму — Слобода народу!“ употребљавао се више у свечаним тренуцима, у рапортима и при војничким зборовима. Био је, уистину, позив у борбу за слободу народа.

Партизанска заклетва, ознаке и симболи „значили су много више од обичног војничког обележја“.⁵⁴ Уједно, били су један од извора моралности.

САВЕЗНИЦИ

Борбеним паролама и покличима у устаничком периоду афирмисано је савезништво у борби против нациста, против сила Осовине. На тај начин утицано је и на снажење борбеног морала, јер су борци знали да нису сами, да југословенске партизане псмажу снаге антихитлеровске коалиције. У паролама је афирмисан савез Русије, Енглеске и Америке, али и савез балканских народа. Помињане су и друге земље — Кина, на пример.

Посебно се окретало СССР-у, чији су комунисти били узор југословенским комунистима. У почасна радна председништва на партијским и скојевским конференцијама, уз Маркса и Енгелса, бирани су Лењин и Стаљин. Стаљин је помињан и у паролама. У заповести за напад на Краљево у ноћи између 12. и 13. октобра, Богдан Капелан и Милојко Ђирјаковић, командант и комесар Драгачевског батаљона, истакли су „стаљинску храброст, одлучност, мудрост и савесност“ партизанских бораца.⁵⁵ Чак је постојао и надимак Стаљин, који су имали Ђорђе Ђорђевић, руководилац Агитпропа Среског поверенства КПЈ у Гучи, и Велислав Ђоковић из

Прислонице, борац Пете љубићке чете. Нада бораца и комуниста били су СССР и Стаљин, и поред чињенице да очекивана помоћ у наоружању управо од њих никако није стизала. Стаљину се клицало и на прослави 24. годишњице октобарске социјалистичке револуције у Чачку и Руднику. Четничка кама је Милану Бати Јанковићу на Венцу у ноћи између 24. и 25. новембра прекинула поклич: „Живео друг Ста. . .“⁵⁶

Ликови из напредне литературе руских писаца, која је доста коришћена у политичком раду, постајали су узор борцима Чачанског НОП одреда, партијским и скојевским активистима, посебно романи „Мати“ Максима Горког и „Како се калио челик“ Николаја Островског. Млади борци, скојевци, поистовећивали су се са Павлом Корчагином. Само у Драгачевском батаљону три борца имала су надимак Корчагин: Давид Давидовић из Горачића, Манојле Стојић из Миросаљаца и Раденко Живановић из Крстаца. Борци из редова радника волели су да један другог зову большевицима, а Живота Живковић из Прислонице, ратник Пете љубићке чете, имао је и надимак Бољшевик.

ПАЛИ БОРЦИ — ЛЕГЕНДЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

У прогласу „Српски народе“ штаба Чачанског НОП одреда од 15. октобра каже се: „Ниједна борба, па ни ова, није могла проћи без жртава. И у овој борби пали су многи народни синови, наши другови, борци и хероји, који нису знали за страх и препреке. Имена ових народних бораца биће урезана као живи спомен у срцима целог народа, који ће показивати пут којим се иде за остварење народног идеала!“⁵⁷ Пали борци, дакле, постајали су легенде револуције. Својом смрћу осветљавали су пут којим треба да иду сви војници слободе и тако утицали на јачање борбеног морала и хуманизма других. Од бораца и руководиоца је захтевано да чувају успомене на пале другове и да се понашају као они што су жртвовали своје животе, да буду моралнији и хуманији, да уздижу своје најплеменитије и најборбеније особине-човештво, храброст, одважност. Тиме су пали борци утицали на моралност и хуманост својих другова.

Јединице Чачанског НОП одреда добијале су и имена по својим палим друговима. Тако је Прва љубићка чета добила име Љубише Недића из Трбушана, свога командира, који је погинуо у сукобу с жандармима почетком августа. Уочи 1. октобра, Прва

трнавска чета прозвана је именом неустрашивог борца Бошка Петронијевића из Атенице, који је погинуо код Липничког моста 23. августа, а Друга трнавска — именом јуначког Десимира Крсмановића из Трнавe, који је погинуо у борби против жандарма у Гучи 17. августа. Трећа љубићка чета је у октобру променила име. Више није била чета Танаска Рајића, него Мића Ђурића, скојевца из Мојсиња, који је погинуо у свом селу 9. септембра. Говорећи борцима Драгачевског батаљона у Пожеги, око 25. новембра, Јосип Броз Тито је нарочито инсистирао да чувају успомену на свог погинулог команданта Богдана Капелана. Размишљало се, тада, да овај батаљон и понесе Капеланово име.⁵⁸

Сазнање да неће бити заборављени, да ће, ако погину, бити „урезани као живи спомен у срцима целог народа“, снажно је доприносило јачању борбеног морала и човештва бораца и руковођаца.

ПЕСМЕ БУНТА И ПРКОСА

Певање борбених, бунтарских и ратничких песама будило је у борцима узвишена осећања. У јединицама Чачанског НОП одреда певало се о истини и правди, борби за слободу, социјалној једнакости, о КПЈ као предводнику устанка и социјалистичке револуције. Није изостало ни певање „Интернационале“, ни песама „Црвен је исток и запад“ и „Падај, сило и неправдо“, али су певани и нови стихови, са мелодијама, који су настајали спонтано, у предасима битака, на одморима и застанцима.

Чини се да је заједнички именитељ ових песама био садржан у стиху „Друже Тито, прими наске у редове партизанске“. Чуло се: „Драгише Мишовића ми смо потомци, за слободу народа бијемо бој“. Борци Пилатовачке чете помињали су свог командира Средоја Маркићевића из Пилатовића: „Ко не жали млад умрети, нек' се јави Средојевој чети“. Одлазећи на краљевачки фронт, борци Трнавског и Драгачевског батаљона певали су, уверени у победу: „Са Јелице кличе вила-Стићи ћемо до Берлина“. Чете су имале своје хорова. Певало се најчешће „самоуко, вишегласно, импровизовано, „по слуху“, „углас“, „на пресјек“, али увек са жељом да се што лепше отпева“⁵⁹ Певало се уз хармонику и тамбурицу, понегде и уз музику трубача, ређе уз гусле.

Певане су песме и о палим друговима, са одлучним позивима у настављање борбе. Тако је, након 20. јула, односно погиби-

је др Момчила Катанића, лекара Чачанског НОП одред, стиховима, поред осталог, казивано како овом револуционару на гробу „рањен другар клечи“, а онда је уследила порука: „Устај, друже, те му ране лечи“.⁶⁰ Када су четници заклали Милана Бату Јанковића, настала је осветница: „Спавај, Бато, крај те шуме клете, другови ће тебе да освете!“⁶¹ Касније, овако се певало и о Ратку Митровићу, браћи Главоњићима из Горачића и низу других револуционара, који су смрћу постајали легенде ослободилачке борбе.

„Певање слободарских, револуционарних, борбених и народних песама будило је у сваком борцу-устанику и револуционару-узвишена осећања: патриотизма, храбрости, лепоте, љубави, дружељубља, правдољубивости, слободарства, једнакости, радиности, скромности, честитости, истинољубивости и заједништва, а сам чин певања одувек бејаше знак препознавања ДОБРОДУШНОСТИ — најузвишеније човекове врлине“.⁶²

И неки од партизанских бораца били су песници. Они су, у устанничком периоду, певали у народном духу. Посебно Љубиша Недић, командир Прве љубићке чете, Милош Т. Јовашевић, комесар Пете љубићке чете, али и Ратко Митровић, комесар Чачанског НОП одреда, и Милић Бугарчић, секретар Среског поверенства КПЈ за Драгачево. Тако је Недић певао:

„Гинућемо за свој народ, што уздише без слободе,
То су наши идеали, што нас у бој љути воде“.⁶³

Бугарчић је стихове посвећивао палим борцима:

„Погубише лава Драгачева-Тодоровић Љуба из Вирова,
А из села, из Дучаловића, сив-сокола Милосављевића“.⁶⁴

Слободарски су биле интониране све приредбе и свечаности, што је, такође, утицало на снажење моралности и хуманизма бораца. Рецитована је, примера ради, Јакшићева „Отаџбина“, али и Ракићева песма „На Гази Местану“. Певане су: „Партизанка“, „Јеличанка“, заједно са рапортима („вбраца“). Извођен је Кочићев „Ја завац пред судом“, али и драматизација Вишњићеве песме „Почетак буне на дахије“, у којој су главни јунаци били Данкелман, Недић, Љотић и Пећанац. Уз пратњу „шумског оркестра“, извођене су и хорске рецитације.

Бунтарска и слободарска реч, изговорена или написана, и херојски интонирана музика били су снажно мобилизаторско оружје ослободилачке борбе и народне револуције.

ПРИМЕРИ СТАРИХ РАТНИКА

Борци Чачанског НОП одреда нису заборавили како су у априлском рату 1941. стари ратници прекоревали припаднике бивше Југословенске војске што су се „неогарављених пушчаних цеви“ вратили кућама. Касније, учесници ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године, када су се налазили у јединицама и органима власти, силно су, својом појавом и својим саветима, подстицали партизане на борбу и жртвовање.

Партизанска болничарка Лепа Лукић-Васовић из Леушића сведочила је да се храбрости и одлучности учила од Драгомира Дражевића из Горњег Милановца: „Оно неколико месеци које сам провела с њим, направили су ме чвршћом него све време пре тога. Био је то... најбољи борац Таковског пука у балканским и првом светском рату. Из рата је донео пушкомитраљез и сакрио га, да би га тек сада извадио из склоништа и с њим и три сина отишао у партизане. Опет у Таковски батаљон. Само сада партизански, свој... Оставио је жену и шесторо деце код куће незбринуте и отишао у борбу. Борба је за њега светија од свега. Све је ништавно, неважеће, према борби. Живот је празан, бесциљан, ако није укључен у борбу за народно добро. За добро ових и будућих генерација...“⁶⁵

Када је драгачевским партизанима, 16. септембра, у борби против Немаца на Караули понестало муниције, на положају се појавио Радомир Вујовић, стари ратник из Граба. Донео је са собом сандук муниције. Осокољени његовим поступком, партизани су према нападачима сасредили најјачу ватру и однели једну од најсјајнијих победа у устаничком периоду.⁶⁶

Снажан утицај на драгачевске партизане извршио је и њихов комесар Милојко Ђирјаковић, учесник првог светског рата из Вирова, а на љубићке — Радосав Топаловић, носилац Карађорђеве звезде из Прељине: постао је мобилни партизански официр, па се према њему „све листом определило“. Бритко су се у свест бораца урезивали захтеви, попут овог, кога је, на збору у Липници, почетком октобра, изрекао стари ратник Бранислав Јоксић:

— Шта чекамо, људи? Ко је способан, у борбу, на фронт!⁶⁷

Одважни и самоуверени, стари ратници били су у борби за слободу инспирација новим слободарима.

ПАРТИЗАНСКА ШТАМПА

И текстови у партизанској штампи, писани брзким језиком хероике, инспиративно су деловали на борце Чачанског НОП одреда и на народ. „Реч народа“ у Горњем Милановцу, „Новости“ у Чачку и „Вести“ у Гучи, заједно са ужичком „Борбом“, објављујући програмске текстове и вести са страних фронта, затим извештаје о успесима наших јединица, јачали су свест о успеху окршаја против окупатора и свест о коначној победи. У вестима „са источног“ и „западног“ фронта афирмисано је, уз борбене успехе, и заједништво антихитлеровске коалиције. Снажан извор борбене моралности биле су и вести попут ове коју су „Новости“ донеле 15. октобра: „Ноћас у Чачак стиже из Горњег Милановца заробљен немачки тенк“.⁶⁸ Публиковане су и овакве поруке: „Омладино Немачке, све док не окренеш своје оружје против свог правог непријатеља, злочинца Хитлера, очекује те на сваком кораку само презир и смрт“.⁶⁹

Величани су и подвизи појединих бораца и јединица. Истицањем оваквих примера, писана реч у партизанској штампи постајала је моћно оружје ослободилачке борбе и социјалистичке револуције.

КОМУНИСТИ-НОСИОЦИ РЕВОЛУЦИОНАРНОГ МОРАЛА И ХУМАНИЗМА

Нормалан процес идентификације комуниста и скојеваца са истакнутим активистима трајао је у току читавог устанничког периода. Своје револуционарне заносе, најлепше борбене и карактерне особине и чврсту веру у коначну победу комунисти и скојевци преносили су на своје другове. Први су били у јуришима, последњи су узимали храну са војничког казана (ако га је било). Доказујући се личним примером, истичући свуда жар револуционара, готово фанатичну веру у снагу КПЈ, комунисти и скојевци били су носиоци најплеменитијих ратничких и људских особина и квалитета.

Били су и визионари, попут Радојице Радосављевића из Чачка, члана ОК КПЈ, који је почетком 1941. упутио „честитке“ најпознатијим реакционарима у свом граду: „Сретан вам последњи Божић и капиталистичкој Југославији!“⁷⁰ Савременици се Радосављевића сећају као неукротивог бунтовника и занесеног револуционара.

Милан Бата Јанковић, инструктор ОК КПЈ из Чачка, „деловао је јединственошћу своје личности“.⁷¹ Милица Вучетић Трепуша, секретар Среског комитета СКОЈ-а за срез трнавски, „веома сложене задатке и стратегију Партије умела (је) једноставним и разумљивим језиком да објашњава народу“, па је „народ веровао у оно о чему Трепуша говори“.⁷² Видосав Колаковић из Трбушана, секретар Среског комитета КПЈ за срез љубишки, „у свакодневном партијском раду и политичким акцијама био је веома одговоран, смео и тачан“...⁷³

Истакнути комунисти добијали су и функције комесара, који је, „својим држањем у борби, нарочито у критичним ситуацијама... дужан да својим примером храбри и остале, у случају одступања комесар одступа последњи...“⁷⁴ И заиста, овај захтев КПЈ, комесари у Чачанском НОП одреду часно су извршавали. Због тога је Родољуб Чолаковић овако писао о комесару Чачанског НОП одреда: „Ратко Митровић спада међу најмаркантније личности устаничке Србије... Био је тих и сталожен, мирних покрета, финих прта, чије су лијепе кестењасте очи зрачиле благородством. То је био прави трибун, који је у своје говоре уносио страст револуционара, логику свога јасног ума и једноставност човјека из народа. Њега су људи вољели, он је умео свакоме да приђе једноставно и да брзо успостави контакт с људима. Немогуће је било не вољети овога племенитог човјека“.⁷⁵ Милутин Стојић из Бањице, члан ОК КПЈ и комесар Трнавског батаљона Чачанског НОП одреда, био је „не само бистар, здрав ум, језгровит у расуђивању, већ и научно образован, марксист са солидним теоријским основама и научним знањем“, уз то „мирне природе, кроз коју просијава морална чврстина, карактер“.⁷⁶ Милојко Ђирјаковић из Вирова, комесар Драгачевског батаљона, био је даровит говорник: „Његова реч је моћно оружје, она је златан кључ којим се отварају сва врата“.⁷⁷ Најлепше људске и револуционарне особине красиле су и комесаре чета. Радомир Ђуракић из Љубића „истицао се храброшћу, иницијативом, одлучношћу и бритом за борце, за њихове животе“.⁷⁸ У Предрагу Новичићу из Љубића борци су „видели скромност, храброст и дружељубивост“,⁷⁹ док је Милош Т. Јовашевић из Прелине „својим дружељубљем и храброшћу био узор борцима“.⁸⁰ За Десимира Капларевића из Мршинаца неко је рекао да је „народна карбитуша“, што ће рећи — лампа која осветљава пут народу.⁸¹ Миломир Ковачевић из Церове био је „омален човек, али упоран борац“...⁸²

Такви су били и заменици комесара чета, односно партијски руководиоци у њима. Зато се, примера ради, за Војислава Пајића из Вирова каже да је „прекаљени револуционар и комунист“.⁸³

Лична храброст, војничка спремност и умешност у командовању, снажљивост и у најтежим моментима, истинољубивост, поштовање људске личности и одлучни захтеви за несебично жртвовање у борби против непријатеља-одлике су команданта и командира у Чачанском НОП одреду 1941. године, али и касније. Ове особине подстицале су и јачање борбеног морала бораца и јединица.

Истина, контроверзна су мишљења о Момчилу Мољу Радосављевићу, команданту Чачанског НОП одреда. Родољуб Чолаковић је за њега написао „да нема самопоуздања“, „да је и њему самоме тешка његова дужност“, да је „човек без иницијативе и командантске смјелости“.⁸⁴ Међутим, изјаве самих бораца ову оцену мењају: „Његова постојаност, оданост и доследност циљевима (борбе) уливала (је) поштовање код свих који су га познавали“, јер је „своје политичко опредељење испољавао са поносом и у свакој прилици, без икаквог компромиса“.⁸⁵

Радован Јовановић из Прељине, заменик команданта Одред, уживао је опште симпатије бораца: „Партија је за њега била светиња; он јој је био одан до фанатизма“, уз то — „сјајан организатор, а још бољи пропагатор, својим ватреним и револуционарним говором одушевљавао је масе“.⁸⁶ Средоје Маркићевић из Пилатовића, начелник штаба Одред, „показао је много добре воље и спремности за сваку акцију“.⁸⁷ Миленко Никшић из Љубића, командант Љубићког батаљона, „међу првима се одазвао позиву Партије и отишао у шуму; још у почетку устанка, он је у љубићком срезу био стожер око кога се скоро све окретало“.⁸⁸ Предраг Јевтић Шкено из Горњег Милановца, командант Трнавског, па Таковског батаљона Чачанског НОП одреда, био је „смирен, хладнокрван, промишљен и методичан“, уз то — „човек неисцрпне енергије“, „сви борци и руководиоци су га волели зато што је био ретко храбар, строг, али и праведан, и што присуство духа ни у најтежим ситуацијама није губио“, „доносио је сигурност свуда куда је пролазио“.⁸⁹ Крајишник Богдан Капелан, командант Драгачевског батаљона, био је „страстан и смео револуционар, строг човек и велики друг; његове речи су надахњивале и плениле и уливале веру у остварење циљева борбе“, а — „никад није захтевао командантске привилегије“.⁹¹

Овакве особине красиле су и командире чета. Славко Крупеж из Ракове, командир Друге љубишке чете, „у све акције уносио је читаво своје биће... увек је био у првим редовима“.⁹² Симо Урошевић из Доње Трепче, командир Треће љубишке чете, „у припремама и извођењу акција деловао је на борце својим примером... ако се припремала каква акција ширег обима, која је могла да буде скопчана са већим ризиком, борци су се увек питали да ли у припремама учествује Симо Урошевић?“⁹³ Драгиша Мајсторовић из Церове, командир Четврте драгачевске чете, „врло вешто је руководио борбом“. Тадија Андрић из Белог Поља, командир чете у Таковском батаљону, био је „један од најхрабријих у чети“.⁹⁴ Радисав Јанићијевић Бомба из Белог Поља, командир чете у Таковском батаљону, „располажући војним знањем, а понет револуционарним одушевљењем, испољавао је... необичну храброст и борбеност“.⁹⁵

Комесари и команданти, односно командири, били су у првом реду комунисти. Самим тим, делујући личним примером, и носиоци и инспиратори јачања борбеног морала и хуманизма бораца, који су се са својим руководиоцима идентификовали.

Уосталом, и сам чин пријема у КПЈ био је признање најхрабријим и најоданијим инспираторима ослободилачке борбе и револуције. Они ово с поносом истичу. Нада Симовић из Мојсиња је, због тога, забележила, 3. јула, у свој дневник: „Данас је мој најсрећнији дан“,⁹⁶ пошто јој је тада Видосав Колаковић саопштио да је постала члан КПЈ. Димитрије Писковић из Чачка, командир Четврте трнавске чете, каже: „Један од незаборавних тренутака за мене био је мој пријем у КПЈ. Примљен сам на фронту код Краљева“.⁹⁷ Како се осећао када је примљен у СКОЈ, Митрован Живковић из Прислонице овако је осведочио: „Био сам приметно узбуђен. Радост ме је све више обузимала... Осећао сам се још јачим, чвршћим и смелијим“.⁹⁸

Комунистичка храброст проверавана је на сваком задатку, посебно у борбама. Примера је много. Ево једног: Када је постао комесар Драгачевског батаљона, после Тирјаковића, Љубиша Тодоровић из Вирова учествовао је, поред осталих, и у борбама против четника од Пожеге до Прањана. У једном критичном моменту, он се нашао на челу јединице и повикао:

— Комунисти, напред!

И — први је пошао у јуриш. За њим остали комунисти и борци, па се ситуација на положају променила.⁹⁹ Тодоровић је, као

и други комунисти, поступао у духу захтева КПЈ и Јосипа Броза Тита: „Чланови комунистичке партије и комунистичке омладине Југославије морају бити увјек тамо гдје је најтеже, морају показати другима примјер дисциплине, другарства, самопожртвовања и храбрости“.¹⁰⁰

БОГАЂЕЊЕ ОПШТИХ МОРАЛНИХ ВРЕДНОСТИ

Са развојем устанка богађене су опште моралне вредности исказујући се у људима и јединицама у све пунијој светлости и богатијим садржајима.

ЧОВЕК — НАЈВЕЋА ВРЕДНОСТ

Бит револуционарног хуманизма најсуштаственије је исказивала девиза да је човек највећа вредност, једина мера свега. Уосталом, у устанак, народноослободилачки рат и револуцију и пошло се с циљем да слобода и рад служе човеку. У име човека, и за човека, ослобађани су села и градови, а затим су брањени. При том се настојало да се људи сачувају, јер су људски животи најдрагоценији. Не случајно је Средоје Ковачевић из Љубића, борац Прве љубићке чете, 28. септембра, у свом дневнику констатовао као „радосну вест“ да је Горњи Милановац ослобођен „без губитака“.¹⁰¹ Пред ослобођење Чачка, Немци су затворили у Војно-технички завод око 400 грађана, па је Трнавски батаљон покушао да их спасе разменом за четири заробљена немачка војника. Размена није прихваћена од стране немачке команде у Чачку, али је таковским партизанима једном приликом овакав покушај успео.¹⁰²

Борили су се и за духовну слободу човекову. „Нама, као и целом поштенем народу, треба светлости, знања, слободе и правде“, речено је 1. октобра у „Саопштењу штаба Драгачевског народно-ослободилачког партизанског одреда“ (батаљона).¹⁰³

Иако су ратни услови били сурови, развијена је љубав према животу и свему што служи човеку и његовој слободи. И смрћу се служило човеку као највишој вредности устанка, ослободилачке борбе и револуције.

ЗАШТИТА НАРОДА

У свим приликама јединице Чачанског одреда штитиле су народ, што је партизанима доносило углед, али им и уливало веру

да ће и њихове породице бити брањене у случају да непријатељи покушавају да им се свете. Милутин Стојић је, у свом дневнику, 17. августа забележио како су борци Прве трнавске чете узели у општини лазачкој 45.000 динара прикупљених од грађана за окупатора и новац вратили власницима. „Ово је — каже он — изазвало опште задовољство“, „јер тај повраћај новца за грађане значи да борба коју воде партизани није само нека лична, него стварна борба за народ“.¹⁰⁴ Драгиша Мајсторовић из Церове писао је у свом дневнику од 26. августа да је у његовом селу „заказан и одржан (збор) са намером да се организују десетине за ноћно патролирање у циљу сузбијања насиља и пљачке које су се повремено појављивале“.¹⁰⁵ Пљачкашима су заједно судили партизанске чете и народ — нису избегаване ни смртне пресуде за такве људе.

Заштитити народ-било је девиза партизанских јединица. Велимир Трајковић из Вале сведочио је како се поступало ако ова заштита евентуално изостане: „Сећам се да нас је у Властелицама (у Липници) једном приликом саслушавао Милан Бата Јанковић због тога што смо се вратили кад смо били пошли у Лазац, где су... дошли Немци да пљачкају, којом приликом су отерали стоку...“¹⁰⁶

ЗБРИЊАВАЊЕ ПАРТИЗАНСКИХ ПОРОДИЦА

Збрињавањем породица бораца, ратних заробљеника и самохраних, припадници Чачанског НОП одреда стицали су углед у народу. Уједно су развијали принципе солидарности са свима којима је неопходно помоћи. Милутин Стојић из Бањице записао је у свом дневнику како се помагало другима. Он каже да је 14 бораца пожњело пшеницу на 50 ари код једног друга, код другог су партизани отишли да „сађену сено“, код трећег да косе ливаду. Ово је било 15. јула, а сутрадан је 12 бораца на имању једног партизана огрнуло кукуруз на око 40 ари.¹⁰⁷

Овако је било и другде. У селима су акције обраде земље борцима, ратним заробљеницима и самохраним организовали скојевци. Тако су они у Трнави покосили и попластили ливаде Жарка Суботића, ратног заробљеника, и Обрена Живковића, борца, а помогли су и „надничару Илији Живковићу да окопа кукуруз који је узео у наполицу“.¹⁰⁸

Негујући принципе солидарности, НОО у Жељевици укинуо је плаћање пореза, јер сељаци нису имали средстава. Заједнички

НОО за Трнаву и Виљушу поделио је манастирску земљу беземљацима и сиротињи, што се сматра и зачетком аграрне реформе.¹⁰⁹ За сиротињу, изгнанике из Словеније и избеглице из разних крајева Југославије, народноослободилачки одбори организовали су народне кухиње. У Чачку је, за сиромашне станаре, укинута плаћање станарине, уз бесплатно добијање дрва за огрев. Да би се помогло сиротињи, у Чачку је успешно извршен упис добровољног бескаматног зајма. Солидарност је, наравно, посебно негована у самим јединицама: запамћено је, примера ради, како је Сима Сарага, први комесар Треће љубићке чете, када је у јулу, понестало хране, организовао сакупљање шумских печурака, које су испечене и дељене „на равне части“ сваком борцу. Последњи парчићи, ако су преостали, давани су старешинама.¹¹⁰

ЧУВАЊЕ ЉУДИ У БОРБИ

Чување људи у борби било је хумани задатак руководиоца и команди партизанских јединица, партијских и скојевских руководства. Ово се видело и после борбе на Караули, 16. септембра, када је Ратко Митровић посебно нагласио у разговору са командиром Драгишом Мајсторовићем, да је „најважније чувати борце од губитака“.¹¹¹ Симо Урошевић, други командир Треће љубићке чете, такође је инсистирао на чувању бораца: „Као тих, сталожен и врло систематичан човек, настојао је да свака акција буде што брижљивије припремана полазећи увек са девизом да је боље просути канту зноја него пролити неколико капи крви“.¹¹² На краљевачком фронту, после успешних акција, Милорад Јевтовић-Лако Шмит, комесар Четврте трнавске чете, имао је обичај да каже командиру Димитрију Писковићу:

— Хајде, Дико, да се извучимо с четом, да нам људи не гину!¹¹³

Да би борци и јединице били заштићени, будности је поклањана посебна пажња, тим пре што су непријатељи настојали да у партизанске чете убаце и своје људе. Због овога Драгачевска чета није 20. августа примила у своје редове групу београдских студената, коју је предводио неки Слободан Братић, пошто нису имали уредну партијску везу.¹¹⁴ Ова чета је 28. августа, ухватила у Вирову неког Цветића, „који се издавао за друга из Пожешке чете“, па га је стражарно спровела у његову јединицу.¹¹⁵ Пред ослобођење Чачка, био је нагли прилив бораца у Трнавски батаљон. Међу

њима је, по записима Радоја Јелића, „било и сумњивих“, па „ни-су одмах примани у јединице“, већ су посебно испитивани. Међу тим љутима откривен је и неки Лазовић из Чачка, за кога је утврђено да је стигао по налогу Немаца. Он је осуђен на смрт, али је случајно избегао заслужену казну.¹¹⁶

Заштита људи и њихово чување били су снажно врело ја-чања моралности и потврђивања хуманости.

РАЗВИЈАЊЕ ПОНОСА И ДОСТОЈАНСТВА

И развијања поноса и достојанства бораца слободе било је значајна функција устанка и револуције. Тежило се да сваки човек буде оспособљен да сам схвати и на задацима потврђује своје вредности. Поштована је човекова личност. Достојанствена је била кри-тика и самокритика у свим јединицама. При указивању на грешке, чак и у Омладинској бригади у Доњој Горевници, пазило се да се не повреди понос бораца.

У јединицама су сви имали исти третман. Милисав Лукић је забележио да су у Четвртој љубићкој чети, од њеног оснивања, као и остали борци, командири и комесари одлазили на стражу и обављали друге дужности.¹¹⁷ Манојле Стојић из Миросаљаца строго је укорен, око 25. новембра у Пожеги, због тога што је, самоиницијативно, прао чизме командиру Прве чете Драгачевског батаљона. Кри-тикован је, у присуству Јосипа Броза Тита и командир Десимир Ђирјаковић, јер се, не његовом кривицом, Стојић нашао у позицији „посилног“ у бившој Југословенској војсци.¹¹⁸

СПАСАВАЊЕ ЉУДИ

Свима који су правили грешке, пружена је прилика да их исправе. Јер, у устанку је трајала поларизација на човека и нечовека, на човештво и нечовештво, на моралност и аморалност, на но-сиоце новог моралног чина и пропреса и оне који су кренули страм-путицом, на борце за слободу и оне што су се окренули окупатору и посрнули у блато најцрње националне издаје.

Издајници су најпре опомињани да не служе окупатору и да не прогоне партизанске породице. Тако им је указивано да се окрену човештву. Жанدارмима у Гучи, крајем августа, поручено је: „На-пустите непријатеља народа. Пређите народној српској ослободила-чкој војсци“.¹¹⁹ Заробљеним немачким војницима нуђено је да ступе у Чачански НОП одред. Опкољеним немачким борцима у Краљеву

поручивано је да се предају. Нуђена им је, при том, и заштита. Утицано је и на њихову свест: „Ваши стари, жене и деца већ вас годинама ишчекују“.¹²⁰

Да би били спасени као људи, четницима је штаб Чачанског НОП одреда, поручивао 3. новембра: „Напустите своје издајничке вође, прелазите нашим борбеним одредима. Требите петоколонаше, спречите братоубилачки рат“.¹²¹ У Чачку је, 6. новембра, организована, с истим циљем, и хумана поворка жена и деце, са транспарентима на којима је писало: „Ми мајке, жене и сестре тражимо обуставу братоубилачке борбе“.¹²² Два дана касније Врховни штаб НОПОЈ, са потписом Јосипа Броза Тита, издао је наређење: „Под претњом смртне казне забрањује се одговарати на ... злочине поступцима који нису дозвољени у партизанским редовима“.¹²³ Највише устаничко руководство Чачка и околине тако је и поступало: после заробљавања, 8. новембра, пуштено је кућама неколико стотина четника.¹²⁴ У име човека и човечности, жене Чачка истакле су, 12. новембра, у свом прогласу мајкама: „ЗАУСТАВИ РУКУ СИНА која се окренула против народа и његове слободе“.¹²⁵

Инсистирано је, дакле, на спасавању човека, оног који је евентуално заведен и не може да схвати суштину насталих прилика. Понекад се у томе и успевало: комита из првог светског рата Гвозден Шишетић је, као командир чете у Јеличком четничком одреду, 7. новембра, одвео своју јединицу у родно село Граб јавно истичући да не жели братоубилачки рат, већ борбу против окупатора.¹²⁶ Због овога ће га касније, почетком маја 1943. године, четници заклати.

САМОУБИСТВО — ЧИН ЧУВАЊА ДОСТОЈАНСТВА

Велика је цена људског живота, истицано је у устаничким документима. Али, за идеале борбе и слободе вредело се и жртвовати. Борци су веровали у коначну победу и онда када је самоубиство било једини излаз. Уосталом, сви су као Милица Вучетић Трепуша, секретар Среског комитета СКОЈ-а за срез трнавски, истicali: „Без жртава нема слободе...“¹²⁷

Жртвовало се за друга. Тако је било 3. августа, када су Немци изненада, код манастира Стјеник на планини Јелици, напали на Прву трнавску чету. Пошто је рањен Александар Циле Радуловић, учитељ из Чачка, покушао је да га извуче из борбе Гута Алмозлино матурант из Београда, који је претходног дана ступио у ову партизанску јединицу. Међутим, Немци су обојицу заробили и изболи

бајонетима.¹²⁸ У заседи на путу Чачак—Краљево, 23. августа, „с намером да обезбеди повлачење својих другова“, Бошко Петронијевић из Атенице, борац Прве трнавске чете, са неколико сабораца, „прима борбу на веома неподесном терену“ и гине.¹²⁹ На фронту према Ваљеву, под крај новембра, пошто је тешко рањен, извршио је самоубиство Милија Ђусловић, учитељ из Прислонице, командир Седме љубићке чете. Његови борци Радомир Миленковић Кезун, Ђорђе Павловић, Марко Милошевић, Драгомир Милошевић Циго и Добросав Ђусловић нису желели да тело мртвог командира остане на бојишту, већ су се жртвовали: „Под кишом куршума су успели да тело пренесу до Косјерића“.¹³⁰

Самоубиство је, заиста, било чин чувања револуционарног и људског достојанства. Ово се видело и 17. октобра на краљевачком фронту: тешко рањени Радован Богетић из Слатине, командир Треће трнавске чете, пошто му је граната пребила обе ноге и да не би пао у руке непријатељу, извршио је самоубиство — пуцао је у себе из пиштоља.¹³¹ Немци су два дана раније продрли у Горњи Милановац, градић спалили и са собом у Крагујевац одвели 133 таоца, који су стрељани 21. октобра. Пред стрељање, неки недићевски официр питао је таоце да ли међу њима има оних чија су деца у партизанима. Без размишљања, јавио се др Радисав Катанић, чији је син, др Момчило Катанић, стрељан 20. јула у Чачку као санитетски референт Чачанског НОП одреда. Видећи га као старог човека, Немци и домаћи издајници су казали др Катанићу да га ослобађају и да може да иде кући. Катанић није прихватио „милост“, већ је узвикнуо:

— Ја сам доктор Катанић! Убили сте ми сина, па сада убијте и мене!

Тако је овај племенити човек жртвовао живот за идеале слободе и људског достојанства.¹³²

Све ове, и друге које не помињемо, жртве — биле су свесне. Они који су се жртвовали постајали су легенде револуције, узор свим борцима и руководиоцима, одборницима народноослободилачких одбора и осталим припадницима НОП-а.

МОРАЛНА БОГАТСТВА УСТАНКА

Захваљујући свестраној активности КПЈ и СКОЈ-а, у току устанка 1941. године, обогаћују се искуства, учвршћују војнички колективи, устанички борци постају свестраније личности. Непре-

МОРАЛНОСТ БОРАЦА ЧАЧАНСКОГ НОП ОДРЕДА

кидно су истицана и остваривана битна морална начела: пролетерски интернационализам, братство и јединство народа Југославије, солидарност, склад мисли, речи и дела, једнакост и равноправност, револуционарност, усклађивање општих и личних идеала и интереса, усклађивање односа у колективу, афирмисање сопствене улоге у устанку према стварним способностима, јачање одговорности и снажљивости. . .

ПРОЛЕТЕРСКИ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАМ

Нарастање класне свести, у чему је доминантну улогу имала КПЈ, уз СКОЈ и друге антифашистичке и револуционарне организације, битно је утицало на схватање да је сама борба за слободу и борба против фашизма интернационалистички чин према радничком и комунистичком покрету у свету, а посебно у СССР-у. Ово је непрекидно истицано у прогласима, борбеним паролама и поклицима, не само у време обележавања 24. годишњице октобарске социјалистичке револуције у Русији, о коме је „Борба“ писала из Чачка: „Бина је била украшена совјетским, партизанским и енглеским заставама, сликама Лењина, Стаљина, српског првоборца др Драгише Мишовића и транспарентима. Прослава је почела певањем „Интернационале“, а онда је друг Јовановић отворио свечаност и говорио о великом празнику. . . У име партије говорио је друг Мивић „О значају Октобарске револуције“, а затим је друг командант одреда Радосављевић говорио о „Црвеној армији и партизанима“. . .¹³³

У партизанској штампипи непрекидно је истицано да је борба југословенских комуниста уједно и интернационалистички чин.

БРАТСТВО И ЈЕДИНСТВО

Иако је у устаничким прогласима нарочито истицана потреба борбе за „слободну Србију“, и у овим документима, и у борбеним паролама, непрекидно је инсистирао на заједништву, братству и јединству југословенских народа у борби за слободу. И ово је на делу потврђивано.

Тако су, примсра ради, изгнаници из Словеније првих дана јула најтоплије примљени у сеоским домовима широм таковског, љубићког, трнавског и драгачевског краја. Уз то, од образовања првих чета Чачанског НОП одреда у њима су и припадници других југословенских народа добијали и командне и политичке функције.

Хрват Шимун Срага, познатији под именом Сима Сарага, био је први комесар Треће љубишке чете, а у слободном Чачку комесар Градске милиције. Словенац Леон Шаубах изабран је за заменика командира Друге драгачевске чете. У новембру је Франц Соломон, Словенац из Трбовља, постао члан ОК КПЈ за округ чачански. Црногорац Владо Томановић био је у новембру командант одбране Чачка. .¹³⁴

СКЛАД МИСЛИ, РЕЧИ И ДЕЛА

Партијска и скојевска руководства непрекидно су инсистирала — пошто је то једно од најбитнијих револуционарних начела — да се речи упоређују с делима. И у партијским руководствомима и у војничким колективима постојала је јасна међа између оних који много говоре и оних који своју револуционарност делом, личним примером, потврђују.

Смрћу је Милутин Крчић Бан, члан КПЈ из Горње Горевнице потврдио оно што је рекао мајци Достани одлазећи у партизане:

— Ја сам свој живот наменио слободи; ако раније погинем, немојте туговати за мном!¹³⁵

Богољуб Остојић из Љубића је „својом одважношћу и неустрашивим јуришима служио примером борцима и старешинама своје чете“.¹³⁶ Његов земљак Страјин Лапчевић јунаштвом се прочуо, па су борци сами говорили: „Чује се Страјин. Бије братац тако да се све пуши. Вреди ти он колико једна чета. Кад нападамо, први је. Када се повлачимо, задњи“.¹³⁷ Срећко Божанић из Чачка био је „храбри и одважни борац, добар друг и човек“.¹³⁸ Милутин Милошевић из Прислонице поседовао је „урођену храброст и пожртвованост“, „својом дисциплином, борбеношћу и храбростију претекао је многе старије другове“, „сваки задатак (патрола, стража или нешто друго) за њега је био светиња“.¹³⁹ Млађо Ђоковић из Трнавe „нарочито се одликовао храброшћу и умешношћу“.¹⁴⁰ Бранислав Обрадовић Џамбо из Ртију „био је скроман и тих човек, а велики јунак“.¹⁴¹ Срећко Цветић из Церове „био је не само добар борац, него и друг, младић какав се ретко среће. .¹⁴²

Сви су они, као и други, одговорно и смело извршавали борбене задатке и тако најбоље доказивали за које се идеале боре. Потврђивали су да се само на тај начин може остварити жељени циљ — јединством мисли, осећања, речи и дела. Све ово је, наравно, повратно утицало на јачање морално-политичког и борбеног јединства јединица, оружаних снага устанка и народа.

РАВНОПРАВНОСТ

У току развоја устанка, у свим јединицама, руководством партијских и скојевских организација, у установама и органима НОП-а, битно је поштован принцип равноправности људи. Уосталом, ово начело извирало је из платформе КПЈ о оружаном борби. Тај велики принцип поштовали су сви: и код прихватања нових обавеза, и код поделе оружја, и приликом узимања хране.

За Богдана Капелана и друге команданте важио је принцип да „не тражи командантоке привилегије“. Због тога је Милисав Лукић осведочио да је, у јулу и касније, партизанска војска била „беспримерног другарства и скромности, без трунке егоизма и грам-жљивости“.¹⁴³ „Колективни начин живота учинио је да су борци неких чета одлучивали о колективизацији новца и расположиве хране“.¹⁴⁴

Борци и руководиоци били су равноправни у предлагању, али и остваривању договореног, у међусобној критици и самокритици, у односима према народу и тегобама рата. Ако се ово зна, онда и није чудно што је, рецимо, Срећко Николић из Доње Трелче, командир Тенковске чете, лично, преобучен у железничарско одело, улазио у опседнуто Краљево и вршио извиђање.¹⁴⁵ Или — што је др Стеван Бер, када није имао посла у прихватању болници на краљевачком фронту, с пушком у руци, на положају, одбијао нападе Немаца, заједно са осталим борцима.¹⁴⁶ Или — што је Радован Јовановић из Прељине, заменик команданта Одред, командовао једним водом у нападу на четничке снаге 7. новембра на брду Љубићу. Или — што је комесар Одред Ратко Митровић стизао, као обичан борац, на најугроженије положаје на Краљеву и при одбрани Чачка од четника 7. и 8. новембра. . .

У прво време у четама Чачанског НОП одрета није било жена. „Кад су у нашу чету дошле другарице Зора и Олга Божићевић и Нада Алексић, ми смо се запањили“ — записао је Срећко Милошевић из Прислонице, борац Пете љубићке чете.¹⁴⁷ Потом су оваква схватања превазиђена и жене су добијале, истина највише у сани-тету, своје место у Чачанском НОП одреду. Оне су своју равноправност доказивале и у борбама. Јован Радовановић је забележио само један од таквих примера говорећи о јунаштву Босиљке Вукановић Чарне из Равног Гаја, Олге Ђокић из Пожеге и Иконије Јанковић из Чачка, болничарки Драгачевског батаљона, које су учествовале 3. новембра у окршају против четника на Пожеги: „У овој тешкој

борби болничарке су храброшћу готово надвисиле своје другове — извлачиле су рањене борце по брисаном простору и указивале им прву помоћ“.¹⁴⁸

Некоректан однос према другарицама најоштрије је кажњаван. Забележено је да је, због овога и грешака у командовању на краљевачком фронту, осуђен на смрт и стрељан Слободан Бјелић, заменик командира Прве љубићке чете из Пријевора.¹⁴⁹ Једино се на овај начин ефикасно могла сузбијати четничка пропаганда која је говорила да комунисти не признају ни мајке ни сестре, да међу њима влада неморал.

Негован је прави комунистички аскетизам у односима међу половима: за љубав се готово и није имало времена, борба за више циљеве устанка и револуције искључивала је личне емоције. После прве непријатељске офанзиве, Милутин Стојић из Бањице, комесар Трнавског батаљона, унео је у свој дневник како су га, због овога, неке жене задиркивале, а он је одговорио:

— Ми комунисти у моралу стојимо на достојној висини!¹⁵⁰

Жене су биране и на веома одговорне дужности, па су и тако биле равноправне с мушкарцима: Јованка Радаковић, професор из Горњег Милановца, била је, на почетку устанка, члан Среског комитета КПЈ за срез таковски, а професори Добрана Ђилас и Јелена Поповић — чланице Месног комитета КПЈ у Горњем Милановцу. Милица Вучетић Трепуша, учитељица из Трнавe, била је секретар Среског комитета СКОЈ-а за срез трнавски, а Милена Властелица, студент из Липнице, од новембра секретар Среског комитета КПЈ за срез трнавски. Трепуша је, уз то, бирана и у ОК КПЈ за округ чачански. Смиљана Пишчевић била је члан Градског НОО у Чачку, а учитељица Илинка Обреновић—Милошевић одборник у Горачићима... Примера је више, у овим срединама...

Тако је, као уосталом и у породици, жена стицала равноправност — што је битно потврђивало основна опредељења КПЈ у слободи личности, идеалу коме се тежи и за који се бори у устанку.

ОД ПОЈЕДИНЦА КА КОЛЕКТИВУ И ОБРНУТО

Изразито значајно револуционарно начело „од појединца ка колективу и од колектива ка појединцу“ доследно је остваривано на подручју политичког деловања ОК КПЈ за округ чачански. Јер, и приликом пријема у КПЈ или СКОЈ, приликом одбира људи у „одборе за помоћ Одреду“ оцењиван је рад, али и морални лик ова-

кот појединца. Ово су били основни критеријуми за пријем, односно избор у органе НОП-а. Полазило се од чињенице да борац устанка и револуције мора да буде јасно формирана личност, са једнаким правима са другима, по могућству са креативним својствима. Ово и због тога што су одлуке, које су доношене, морале да извиру из колективног става о нужности борбе за слободу и праведније друштво. Одлуке су наравно, биле израз појединачних мишљења, али на истим идејним и морално-хуманим основама. Одборници су самостално деловали, али на функцији остваривања народне револуционарне власти. Самим тим, појединац се сливао у колектив. Истоветан принцип био је и код деловања комуниста и скојеваца у партијским ћелијама и скојевским активима. Због тога и није чудно што је од једног до другог састанка оцењивана активност сваког члана: „У раду са масама проверава се политичка зрелост чланова Партије, а свој рад организација анализира на сваком састанку. Најчешће на дневном реду састанка нађу се: провера извршења задатака... наредни задаци и критика и самокритика. У ствари, критика и самокритика служи за конкретну оцену рада сваког појединца“.¹⁵¹

Личност се уклапала у колектив, колектив је подстицао креативне и друге способности појединаца.

Овако су формиран и војнички колективи. Јер, још приликом образовања првих чета Чачанског НОП одреда „постројеним борцима говорили су истакнути партијски и војни руководиоци“, који су „истицали значај партизанске борбе и захтевали дисциплину која доликује народном борцу за слободу“, а „ко не може да се повинује таквим захтевима... може слободно да се враги кући“.¹⁵² И заиста, било је оних који су јасно казали да не могу да се повинују таквим захтевима. Ово се догодило 12. јула при формирању Прве и Друге трнавске чете: „Тада су се јавили Радојица Страњанац, Рисим Вучићевић Зрнзула, Првослав Стојановић, Панто Ђоковић, Матија Косовац и још један број да не могу прихватити учешће у устанку. Страњанац је рекао да хоће да се бори против окупатора, али неће да се бори против династије. Други су се изговарали да су старији и инокосни код својих кућа, а Зрнзула да не може да прихвати дисциплину, јер је склон да отима и краде, а то партизани не дозвољавају“.¹⁵³

На овај начин су елиминисани сви они који немају морална својства да постану партизански борци, али и они који нису могли да своје склоности уклопе у колективе. На ову чињеницу указивано

је и пре полагања партизанске заклетве. Остваривање неких посебних, себичних циљева није долазило у обзир. Због тога је у прогласу Среског поверенства КПЈ за Драгачево од 6. септембра наглашавано: „У тој борби ви морате бити сложни. Кад је у питању заједничка ствар, кад је у питању слобода, нека нестане међу вама свађе и личних распри. Презрите такође и све оне који у борбу улазе ради неких себичних циљева“.¹⁵⁴

Дух партизанске заклетве обавезивао је и био мера понашања. Тај дух прожимао је и чин утврђивања кривице бораца, оних који су се евентуално понашали супротно револуционарним нормама. Чете или батаљони су, као колектив, доносили одлуку како да се поступа у таквим случајевима. Инсистирало је на потпуном комунистичком аскетизму у сваком погледу. Борцима је суђено због конзумирања алкохолних пића, што је било најстрожије забрањено. Занимљиво је да је, рецимо, Драгачевски батаљон, као целина, на краљевачком фронту одлучивао да ли да се двојици старијих бораца дозволи пијење ракије.¹⁵⁵ Друга љубићка чета је на смрт осудила борца који је, без питања, у једном воћњаку узео шаку шљива. Десимир Капларевић је почетком новембра записао у свој дневник: „За веш суђење Г. Пупавици, Ђериману. Расположење људи је да се ту не стрења(ју)“. Затим је додао: „Био сам на часу критике III слатинске чете. Политички комесар каже: „Стрељали су Тухачевског, а ми да не стрељамо Г. Пупавицу и Доб. Ђеримана“.¹⁵⁶ Двојица бораца из Чачка осуђена су од стране целог Трнавског батаљона на смрт због тога што су појели некакав кајмак, пронађен на положају. (Али, ову ригорозну казну ублажио је штаб Чачанског НОП одреда).¹⁵⁷ Овакви и слични поступци критиковани су и кажњавани, пошто нису били у функцији јачања борбеног морала и хуманизма војничких колектива, а уједно су и наносили огромну моралну штету партизанском покрету.

Појединац се, дакле, сливао у колектив. Јер, без јединства мисли и акције нису могли да буду остваривани циљеви народно-ослободилачке борбе. Колектив је, истовремено, до жртвовања, водио бригу о појединцу и у њему развијао највише борбене и најлепше људске особине. На тај начин су безболније превазилажене тешкоће и кризе, јачана је и остваривана колективна свест, па су једновремено афирмисане и вредности личности и вредности устанка, ослободилачке борбе и социјалистичке револуције. Снажена је револуционарност, усклађивани општи и посебни, лични, интереси и идеали, афирмисана је улога појединца и колектива, самим тим

— јачане су моралне и хуманистичке вредности човекове, од свести о остваривању сопствених права до — одговорности.

СНАЛАЖЕЊЕ, „ИДЕЈНА ВЕЗА“

У условима почетка устанка, било је илузорно да ће партијско руководство чачанског округа у сваком тренутку имати контакте са вишим устаничким руководством. Због тога је често било у ситуацији да само доноси одлуке. Сналажење у таквим околностима могло је да се оствари — а да ни у једном моменту не буду изневерена општа одређења устанка и оружане борбе — једино на идејним основама, које су извирале из богатог револуционарног искуства чачанских комуниста још из предратне политичке активности. Ову „идејну везу“ нису могле да надоместе ни директивна упутства, ни прогласи. Кад ње није било, на почетку устанка, у одређеним моментима, прављене су грешке, каква је, уосталом, била и одлука о спровођењу у живот „директиве о борбеним десетинама“, око 20. јула, што је практично значило расформирање појединих чета. Ипак, оваквих грешака није било много, што је само доказ више да су партијски кадрови овог дела Србије били дорасли историјским догађајима, које су инспирисали и у којима су учествовали.

Најбољи пример за ово може да буде поступак са заробљеним четницима почетком новембра. Наиме, Врховни штаб НОПОЈ и Јосип Броз Тито су 8. новембра написали наређење штабовима одреда да се не сме насиљем одговарати на насиље четника. Истог дана, док ово наређење још није стигло у Чачак, Ратко Митровић, комесар Чачанског НОП одреда, окупио је велику групу заробљених четника, говорио им о томе да су заведени од својих команданата, понудио им да ступе у партизанске јединице и све заробљенике, сем официра, пустио кућама. Поступио је управо у духу поменуте наредбе Врховног штаба НОПОЈ, са којом још, највероватније, није могао да буде упознат.¹⁵⁸

Да би непрекидно била остваривана идејна веза са вишим руководством и командама, потенцирани су стваралаштво и креативност у свим доменима. Свака личност морала је знати основне циљеве платформе КПЈ о устанку и ослободилачкој борби, што јој је омогућавало да, након свестране анализе конкретне ситуације у којој се нађе, доноси најбоље одлуке и изналази најрационалнија решења. Овакве ситуације омогућавале су размах креативних кадрова, па и није чудно што су обични борци брзо постајали коман-

дири, па и команданти. О Милутину Мандићу из Виљуше записано је: „Његов војнички дух и неустрашивост у борбама брзо су дошли до изражаја. Због тих квалитета убрзо је постао заменик командира Прве трнавске чете“.¹⁵⁹ Тадија Андрић из Бијелог Поља најпре је „постао пушкомитраљецац и један од најхрабријих у чети“, а потом командир чете у Таковском батаљону.¹⁶⁰ Такав је случај и са Симом Урошевићем, командиром Треће љубићке чете из Доње Трепче, и са његовим земљаком Срећком Николићем, командиром Тенковске чете Чачанског НОП одреда. Средоје Урошевић, такође из Доње Трепче, најпре је био десетар, па командир Треће љубићке чете, онда командант Љубићког батаљона.

Из врела партијске активности и жестоких борбених окршаја израстали су, тако, нови револуционарни кадрови, који су, у духу генералне линије КПЈ и платформе оружане борбе, могли да прихвате најодговорније дужности и да самостално одлучују и онда када објективно нису у позицији да успоставе нужан контакт са вишим руководством или командама. Ни за несналажења појединаца у току опште фашистичко-квислиншко-контрареволуционарне офанзиве на слободну територију крајем новембра 1941. године не би могла да се другачије оцене. Јер, у тој ситуацији деловале су и неке друге, можда и судбоносне, околности. Битније је нешто друго: снажне, креативне личности на одговорним војним и политичким функцијама, изналажењем најбољих решења у одређеним случајевима, мотивисале су остале борце и снажиле борбени и револуционарни морал у њима.

САМОСТАЛНОСТ ЛИЧНОСТИ

Једнакост се у свим органима, организацијама и јединицама остваривала на револуционаран начин и у савладавању најсложенијих задатака политичке или војне природе. Сви су били једнаки и онда када може да се преживи, и онда када мора да се потине. Средоје Маркићевић из Пилатовића, начелник штаба Чачанског НОП одреда, рањен је на краљевачком фронту управо на самом положају. У току упада у Краљево у ноћи између 14. и 15. октобра међу првима је погинуо Љубинко Радојичић из Дучаловића, комесар чете у Драгачевском батаљону. Милија Ћусловић из Прислонице, командир Седме чете Љубићког батаљона, тешко је рањен, па извршио самоубиство, на најтежем делу положаја према Ваљеву. Крајишник Богдан Капелан, командант Драгачевског батаљона, и

Ратко Парезановић из Бањице, командир чете у овом батаљону, погинули су у јуришу према четницима 3. новембра у Пожеги. Раденко Јањић из Атенице, заменик комесара Трнавског батаљона, налазио се у стрељачком строју када је у борби против четника погинуо у Срезојевцима...

Једнакост је потврђивана и приликом деобе хране: команданти, командири и комесари су је последњи примали. Слично је било и са оружјем: када је Раденко Мандић, борац Прве трнавске чете из Виљуше, понудио Ратку Митровићу, комесару Одреда, машингевер, заробљен у борби против Немаца, добио је одговор:

— Нека га носи онај ко га је отео од непријатеља... и ко ће га најбоље употребити!¹⁶¹

Борци су непрекидно, као свестрано развијене личности, комунисти нарочито, усклађивали своје интересе са интересима борбе и револуције. Заправо, сопствени интереси стваралачки су подређивани општим. Милан Бата Јанковић из Чачка, инструктор ОК КПЈ, имао је обичај да каже:

— Последња мисао у свести пре него што заспим и прва када се пробудим увек ми је у вези са овом нашом борбом!¹⁶²

Евидентно је, и из овог примера, да су сливани интереси појединаца и колектива, народа и борбе, а не до краја подређивани, тим пре што историјске чињенице недвосмислено показују да је Партија инсистирала на развијању и афирмацији самосталних личности бораца за слободу. Ова самосталност изражавана је и схватањима, и понашањима, и жељама, и осећањима. Јер, једино је тако било могуће однеговати, у ватри борби, свесну, одану, храбру и самосвојну индивидуу. Она је своје идеале поистовећивала са идеалима и тежњама колектива, у колективу се афирмисала, у колектив уносила као инспирацију своје сопствене и појединачне квалитете, које је, опет, колектив подстицао и неговао.

Уосталом, и нека друга револуционарна морална начела ово недвосмислено потврђују. Најпре чињеница да се у партизанске јединице ступило добровољно, вољно. Самим тим, прихватане су и одговарајуће револуционарне норме покрета борбе за слободу и социјалну правду. Управо су те норме и биле доминантне у формирању снажних војничких колектива Чачанског НОП одреда. Добровољно се ступало и у политичку активност, самим тим добровољан је био и пријем у КПЈ, односно СКОЈ. Тек тада је наглашавано да су новопримљени — борци револуције, војници Патрије. Није било класичне војничке мобилизације бораца за јединице Чачанског

НОП одреда, али је за комунисте она постојала самим духом и бићем Партије. Једино тако се може разумети оно што је 26. јуна, при формирању ћелије КПЈ у Горачићима, рекао Милан Бата Јанковић:

— Од данас сте сви мобилисани од стране Комунистичке партије Југославије и извршаваћете све задатке које Партија налаже!¹⁶³

Начело добровољности ступања у партизанске јединице битно је утицало на моралност оружаних снага устанка и револуције.

ЛИЧНЕ ВРЕДНОСТИ БОРАЦА

Код бораца се инсистирало да развијају своје креативне личности. Због тога су истицани и подстицани човечност, храброст, смелост, одлучност, упорност, дружељубље, дисциплинованост, правичност, самоиницијатива, трезвеност, оданост, искреност, пожртвовање... Дакле, оне вредности које човека чине највише човеком.

Како су ове вредности испољаване у устаничком периоду, показујемо на примерима, којих је мноштво...

ЧОВЕЧНОСТ

Човечност, као доминантно својство борца Чачанског НОП одреда, самим тим борца револуције, испољавано је према себи, према саборцима и народу, према заробљеном или рањеном непријатељу. Због тога саборци, примера ради, констатују да је Богосав Жунић из Соколића, припадник Друге љубићке чете, „био храбар... и необично добар друг“.¹⁶⁴ Ратко Плазанић из Миросаљаца, јуришник Драгачевског батаљона, „остао је у сећањима бораца као веома добродушан човек“.¹⁶⁵ Ранисав Ракићевић из Прислонице, борац Пете љубићке чете, „волео је другове, па је од њих био цењен“...¹⁶⁶

Племенито, човечно, поступало се према заробљеним Немцима: они су, ако су рањени, лечени. Лечени су и четници, без обзира на чињеницу што су своје оружје почетком новембра 1941. уперили према партизанима. Ево како је у једном моменту, у борби против четника, поступио Милорад Јевтовић-Лако Шмит из Чачка, комесар Четврте трнавске чете, по сећању Димитрија Писковића Трнавца, командира ове чете: „У једном моменту на положају код Слатине Лако се нашао поред мене... Ја сам угледао једног четника и ухва-

тио га „на мушлицу“. Нанишпанио сам, али ми је Лако рекао: „Немој, Дико, млад је човек, човек је то. Можда он није ништа крив“...¹⁶⁷

Уосталом, и сама борба за слободу и ново друштво била је израз човечности партизанских бораца.

ХРАБРОСТ

Храброст је највише долазила до изражаја у борбеним окршајима. И то — масовно. Наравно, без ње нису могли да буду извршени ни одговорни партијски и скојевски, па ни курирски задаци. „Будите храбри и неустрашиви!“ — истицано је у сваком прогласу штаба Чачанског НОП одреда.

Чачанске „Новости“ посебно су писале о храбрости Раденка Мандића из Виљуше, борца Прве трнавске чете, исказаној 27. септембра у заседи код Косовског бунара. Кроз заседу су прошле посаде четири немачка камиона, а пета се зауставила и заузела положаје. „Настала је жестока борба. Нарочиту тешкоћу причињавао је партизанима фашиста који се налазио у јендеку са машинском пушком. Он је сипао ватру и онда када је остао сам... Са револвером у руци поче да му се прикрада партизан Раденко Мандић. Користећи камион као заклон партизан се приближи... и пошто му се у револверу заглави метак, он скочи у јендек у лице непријатељу. После кратког гушања голоруки партизан био је снабдевен машинском пушком...“¹⁶⁸ „Храбри партизански борац“ био је и Стеван Рађеновић из Атенице.¹⁶⁹ Велимир Василић био је „први и најпожртвованији партизан из Јездине“.¹⁷⁰ Милојко Икодиновић из Гуче „поред личне храбрости... одликовао се савршеном прецизношћу у гађању борбених циљева“.¹⁷¹ Аугуст Хелер, немачки војник, који је из Чачка побегао и ступио у Прву љубићку чету, „показао се као неустрашив борац, брз и вешт као мачка“.¹⁷² За Душана Јечменића из Губереваца „није било тешког задатка“.¹⁷³ За Филипа Јешића из Гуче љотићевци су написали да је био „неустрашиви борац (од) првих дана“.¹⁷⁴ Ђурђе Бојовић из Прислонице „у првим борбама показао је изванредну храброст и неустрашивост...“¹⁷⁵

Многи су се херојски борили и гинули. Тако су постајали легенде устанка и револуције. Пример за углед другима. Храброст и одважност испољавана је и на другим задацима, не само борбеним. Забележено је да је, примера ради, Александар Гајовић из Мрчајеваца „стизао... свуда и без страха извршавао задатке“.¹⁷⁶ Александар Јовановић из Чачка се „на задатке увек јављао добровољно“,¹⁷⁷ као и многи други скојевци и комунисти.

СМЕЛОСТ

Смелост је исказивана у најсложенијим задацима оружане борбе или илегалног партијско-политичког рада.

Смело је скојевац Миломир Мариновић предводио ударну групу у Чачку која је на почетку устанка извршила више диверзантских акција. Смело је, у јулу, комуниста Богић Васовић, сам, у центру Чачка запалио немачки камион. Смело је Владимир Јањић из Атенице прихватио 22 партијска радника из Београда који су дошли у Чачак пун Немаца око 12. јула и, ангажујући чачанске фијакеристе, извео их из прада до штаба Чачанског НОП одреда.

Милета Обрадовић из Вапе „често се јављао као добровољац тамо где је било најопасније“.¹⁷⁸ Алексије Миленковић из Прислонице борио се „дајући пример млађима“.¹⁷⁹ Свето Шендековић из Вирова смело је јурнуо према Немцима у Горобиљу 20. септембра на челу једне патроле и први погинуо. . .

Смелост се манифестивала свуда: и у прихватању најтежих обавеза, и у њиховом извршавању.

УПОРНОСТ

Без упорности многи ни политички ни борбени задаци не би били извршени. А ње је у Чачанском НОП одреду и партијским, односно скојевским, руководствомима било у изобиљу.

Упорно је било Среско поверенству КПЈ за Драгачево када је, након „директиве о борбеним десетинама“, окупљало нове борце. Упоран је био Милојко Ђирјаковић, комесар Драгачевског батаљона, у објашњавању народу циљева партизанске борбе. Упорност су исказали чланови штаба Чачанског одреда у одбрани Чачка од напада четника 7. и 8. новембра. Тада је командант Момчило Радосављевић упорно покушавао да одврати четнике од братоубилачке борбе одлазећи и у њихову касарну. Неуморан је био Ратко Митровић у „вајању душе“ Чачанског НОП одреда. . .

ДРУЖЕЉУБЉЕ

Дружељубивост се непрекидно испољавала: на партијским и скојевским задацима, у борбеним окршајима, у раду народноослободилачких одбора.

Дружељубље је красило Милоша Т. Јовашевића из Прељине, комесара Пете љубићке чете. Жарко Гојковић из Прислонице се

„одмах показао као добар друг и борац“.¹⁸⁰ Милутин Мићо Ђурић из Мојсића био је познат по дружељубивости и несебичности, „са израженим осећањем правичности“.¹⁸¹ Милић Крупеж из Ракове био је „због своје непосредности... необично омиљен“.¹⁸² Мила Гавриловића из Миросалца „борци су веома волели“,¹⁸³ а за његовог земљака Рајка Јојића каже се: „Скроман и тих борац, дисциплинован и одлучан друг“.¹⁸⁴ Добросав Радовановић из Виче био је „веома скроман и искрен“ у односима са друговима. У опхођењу Рајко Шутић из Трнаве „био је тих, одмерен, сталожен...“¹⁸⁵

У духу опште сагласности и другарства доношене су одлуке на седницама народноослободилачких одбора. Дружељубље је неговано и у партијским и скојевским руководствомима, јер је било императив за јединство мисли и акције.

ДИСЦИПЛИНОВАНОСТ

Још је у заклетви бораца Чачанског НОП одреда истицана неопходност прихватања свесне дисциплине, па и није чудно што се на томе непрекидно инсистирало. Прогласи ОК КПЈ, средњих партијских руководстава и, нарочито, штаба Чачанског НОП одреда, дисциплину стављају у први план, јер без ове одлике сваког борца и сваке јединице немогуће је водити оружану борбу и извојевати победу. Уосталом, војничко понашање и није могуће без свесне дисциплине. Због тога је Драгиша Мајсторовић из Церове, старешина међу драгачевским партизанима, нашао за сходно да у свом ратном дневнику 30. августа забележити: „Радослав Ичелић тражи три дана осуства да доведе жену из бање“.¹⁸⁶ У противном, одлазак из јединице сматран је дезертерством. Овога је мало било. Ипак, Десимир Капларевић из Слатине, комесар чете у Трнавском батаљону, унео је у свој дневник: „Илија Живковић, дезертер из 5. чете — добио црквену земљу. Даниловић из I трнавске дезертер -- у сеоској милицији“.¹⁸⁷

— Сада је најважније бити храбар и дисциплинован члан Партије — рекао је у почетку устанка Милан Бата Јанковић из Чачка, инструктор ОК КПЈ, комунистима Дучаловића.¹⁸⁸

Дисциплина је захтевана од свих бораца. И — за опромну већину припадника Чачанског НОП одреда и позадинских органа НОП-а ово је било готово светиња.

САМОИНИЦИЈАТИВА

Свестрана, креативна личност борца за слободу подразумевала је наглашено испољавање самоиницијативе.

Хроничари су забележили случај из Атенице: „Карактеристичан је пример самоиницијативе Стевана Рађеновића... који је дознао да у бунару у једном драгачевском селу има митраљез, који је бачен у априлском повлачењу наших војника. Уз сагласност Вука Петронијевића, он одлази и, уз помоћ својих рођака, вади митраљез из бунара, у коме је преко два метра воде“.¹⁸⁹ Када су се Немци, у свитање 1. октобра, извлачили из Чачка, Ратко Митровић, комесар Одред, самоиницијативно је упутио групу бораца Прве трнавске чете да уђу у град и похалси, онемогућавајући им повлачење, сараднике окупатора. Тако је настало Одељење за борбу против пете колоне.¹⁹⁰ Средоје Урошевић, командант Љубићког батаљона, предложио је штабу Чачанског НОП одреда да, 7. новембра, у време сукоба с четницима, упути из Чачка једно добро наоружано одељење које ће на Љубићу да удари четничке јединице на најосетљивијим местима. И — ово је одлучило окршај на Љубићу.

Појединачних припрема самоиницијативе веома је много.

ОСТАЛЕ ВРЛИНЕ ПАРТИЗАНСКИХ БОРАЦА

И низ других врлина красило је партизанске борце и партијске раднике на подручју политичког деловања ОК КПЈ за округ чачански и борбених дејстава Чачанског НОП одреда. Примерима указујемо на неке.

За комесара Одред Ратка Митровића каже се да је „из њега зрачило поверење и љубав према човеку и другу“, „било је лако извршити задатак који он да, јер је био тако убедљив, јасан“. Радомир Буракић из Љубића, комесар чете у Љубићком батаљону, „личним примером је показивао како се савлађује страх“. Радослав Васовић из Прислонице „часно се борио у свим борбама“. Ботољуб Божовић из Прељине био је „искусан војник“, а Милан Тошић из Милићеваца „прихватао (се) најповерљивијих задатака“. Павле Дробњак из Пријевора „сваким гестом потврђивао (је) своју припадност и приврженост покрету који се борио за слободу“. Добросав Павић из Катрге је „уливао поверење“, Милијан Војиновић из Доње Горевнице је импоновао „војничком озбиљношћу“. Живота Петронијевић из Бачња био је „полетан, озбиљан, увек оптимиста, спретан

и поуздан“. Славко Ђунисијевић из Ртара „истицао се као бомбаш и одличан стрелац“. Драгиша Пајовић из Каоне „показао се као вредан и спретан санитарски референт“. Благоје Николић из Доње Горевнице „био је агилан“. Тихомир Матијевић из Луњевице „убрзо се истакао великом храброшћу“. На споменику Андрији Главоњићу у Горачићима пише: „Његов живот био је испуњен патриотизмом и напредним идејама“. Милутин Тороман из Горње Горевнице „био је бескомпромисан“, а Милан Јанковић Амица из Зеока „пун оптимизма и вере у успех наше борбе и за то се он у потпуности заложии“. Љубиша Радовановић из Прислонице био је „врло дисциплинован, строг и правичан“, а његов земљак Иван Раковић „храбар борац партизан, омиљени омладинац и добар момак“.

Ређају се и друге врлине: „урођена храброст“, „пожртвовање“, „борбеност“, „младачачки жар и свежина“, „велико другарство према друговима и старешинама“, „војничко знање“. За многе је записано: „племенит борац“, „племенит и омиљен човек, добар пољопривредник, напредан борац и револуционар“, „извршавао је задатке за људско ослобођење, сагласно људској, односно комунистичкој етици“, „показао се као сналажљив и добар борац и друг“, „трезвен“, „искрен друг“, „скроман и ненаметљив“, „частан у сваком погледу“, „непоколебљив у схватањима“, „захвалан саговорник и саборац“, „искрен — таквога мајка неће родити“...¹⁹¹

ПРКОСНИЦИ

Својим понашањем пред непријатељем и пред смрћу борци Чачанског НОП одреда и комунисти потврђивали су сопствене високе етичке вредности и непоколебљиву веру у победу идеала за које се боре. Мали је број оних који су „погнули главу“, уплашили се. Огромна већина је пркосила окупатору, квислинзима и контра-револуционарима сведочећи да су истински војници слободе и Партије. Примера је много...

Када су 20. јула, на игралишту „Борца“ у Чачку жандарми и окупатори стрељали 12 бораца и родољуба, међу њима био је и Александар Ђурчић из Чачка, истакнута партијска личност између два рата. После стрељања, „са уздигнутом чврсто стегнутом песницом крај слепочнице закопан је Аца Ђурчић“...¹⁹²

На Крушику код Ваљева 27. новембра Немци су стрељали велики број бораца партизанских одреда. Међу њима подоста је било и из Чачанског НОП одреда, нарочито из Таковског батаљона. Пред

стрелјање један немачки официр тражио је да партизани узвикују „Живео Хитлер“. Они су ћутали. Тумач је инсистирао да кличу Хитлеру.

— Живела Комунистичка партија! — узвикнуо је Стеван Матовић, трговачки помоћник, дечак из Чачка.¹⁹³

Тог 27. новембра Немци су у борби, код Горњег Милановца, заробили Егона Пертота, петнаестогодишњег борца Треће љубићке чете, иначе изгнанника из Словеније. Неки железничар Ренчел, Словенац такође, покушао је да спасе живот младом земљаку и од немачког мајора тражио милост. На ово је Пертот повикао:

— Не молите за мене људе које мрзим. Њихове милости нећу! После тога је стрељан.¹⁹⁴

Када су четници, љотићевци и Немци на Орловаку у Доњој Трепчи из масе народа издвојили 14 партизана за стрелјање, обратио им се Василије Бојовић, ратник из првог светског рата:

— Пустите ову децу, то нису комунисти. Овде сам ја комуниста, мене стрелјајте!

Одмах је стрељан, са групом партизанских бораца.¹⁹⁵

Почетком децембра у Трнави је била похапшена велика група бораца. Пред четничког „војводу“ Милоја Мојсиловића доведен је и Раде Азањац из Чачка, комесар Прве трнавске чете. Страховито је мучен. Питали су га где је закопано оружје Трнавског батаљона. Он је одговорио да зна где је, али да неће да каже. Показивао је на борце и рекао да им служи за пример:

— Ја сам њихов комесар!

Када су га повели на стрелјање, повикао је:

— Не бојте се, другови! Мора се умирати у рату. Пуцаће нам у леђа — беже од наших погледа.

И заиста, Азањцу и Ђорђу Калињину командиру Коњичког ескадрона Чачанског НОП одреда, пуцали су у леђа. Азањац је пао на везане руке, окренуо се, насмејао и клонуо.¹⁹⁶

Када су Милоја Живковића у Трнави терали да кличе краљу Петру II, он је одговорио:

— Ја сам се родио у црвеној кошуљи и не можете ми ништа!¹⁹⁷

Љотићевци су дошли у кућу Веља Жижовића, старијег човека из Леушића, чији су синови били у партизанима. Видевши да хоће да га воде, он је отишао у подрум своје куће и покушао да се закоље. Ту га је пронашла кћерка. Љотићевци су питали зашто је хтео да се убије, а он је одговорио:

— Кад су лупала звона 1912. године, пошао сам у рат, а дошао сам маја 1919. и све сам то преживео. Хоћу да се убијем овде пред кућом, да моји знају где ми је проб, не да ме ви предате Немцима — да трунем по јаругама. Колики сте ви били када сам се ја борио за ову земљу?¹⁹⁸

Када су четници, у децембру 1941. повели на стрељање Милорада Маџаревића из Мршинаца, комесара Треће слатинске чете, рекао је групи ухапшених партизана:

— Збогом, другови! Наша ће победа бити!¹⁹⁹

Дан уочи вешања, Ратка Митровића, комесара Чачанског НОП одреда, посетио је у чачанском затвору злогласни поп Булија, који је „водио прву реч“ и у логору у Војно-техничком заводу. Поп Булија је питао Митровића шта би урадио ако би га пустили. Добио је следећи одговор:

— Милост не тражим. Увек сам се борио против непријатеља свог рођеног народа. Никад не бих издао идеју за коју сам се до сада борио!²⁰⁰

Сутрадан, 11. децембра 1941. године, на тргу у Чачку обешен је Ратко Митровић. Пре него што му је стављена омча око врата, клицао је слободи, Партији и Совјетском Савезу.²⁰¹

Херојски је погинула од четника, у Паковраћу, Радојка Филиповић, учитељица и члан КПЈ из Пријевора. „Терали су је и тукли да кличе краљу, а она је клицала Комунистичкој партији. Кидали су јој месо, а она је остала нема“.²⁰²

Логораша у чачанском Војно-техничком заводу потврдили су високе етичке вредности бораца Чачанског НОП одреда. Овде је, у децембру 1941. и јануару 1942. године, стрељано преко 900 припадника партизанског покрета, осуђених од стране немачко-љотићевско-четничког „преког суда попа Булије“.

Из логора је, пред стрељање, Драган Бојовић, командир Среске команде позадине у Прељини писао: „Милуника! Када будеш читала ове редове, мене више неће бити међу живима... Није ми жао што умирем. Знам да сам радио за добро човечанства, јер сам био поштен кроз цео живот и као такав умирем. Немој тужити и кукати“.²⁰³

Када су, из логора, поведени на стрељање, певали су Савко Јовашевић из Чачка, Средоје Ковачевић из Љубића и многи други борци.²⁰⁴ Због тога што је клицала Партији и слободи и певала борбене песме, група партизана из Вирова није ни увођена у логор, већ је одмах одведена на стратиште.²⁰⁵ Када је поведен на стрељање,

Момчило Радосављевић, командант Чачанског НОП одреда, рекао је друговима:

— Другови, ми смо пошли у борбу мада смо знали да ће жртва бити, као што смо знали и знамо да ће победа бити наша. У то никада не треба сумњати... Главу горе, другови, јер ће бити још жртва, али ће победа бити наша! Част је погинути за слободу своје земље...

Након тога запевао је „Ланци нам се кују клети“.²⁰⁶

На стратишту, када је стрељан код Војно-техничког завода, Драгомир Миловановић, учитељ и комуниста из Пријевора, митраљеске рафале надјачала је песма „Падај, сило и неправдо!“²⁰⁷

Пркосили су, тако, најбољи синови овог народа и окупатору и његовим помагачима по логорима и затворима, на стратиштима и под вешалима. Миливоје Ђилас из Горњег Милановца, комесар Таковског батаљона, примера ради, написао је у својој изјави у Бањичком логору 14. марта 1942. године мисао која је прожимала и друге комунисте и борце: „Ја сам био политички комесар Таковског партизанског одреда али на сва питања о своме раду у тим партизанским одредима нећу да дајем никакве податке пошто сам рад да поштено умрем“.²⁰⁸ Друга доминантна мисао војника слободе била је она коју је 28. јула 1942. изрекао под вешалима на Вашаришту у Чачку Сима Сарага, комуниста и комесар Градске милиције из 1941. године:

— Народе, што стојиш ту и гледаш! Узми оружје, па се бори за слободу!²⁰⁹

Оваквих примера жртвовања, доказивања одважности и непоколебљиве вере у победу, пркошења непријатељу — било је у готово сваком насељу. У тим најтежим моментима партизански борци исказивали су своје најлепше врлине — револуционарну борбеност и човештво...

*
* *
*

И ова, уистину скраћена, верзија студије о моралности и хуманизму бораца Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“, снагом докумената и упечатљивих сведочанстава, одсликава, мада не целовито, у име којих се идеала борило устаничке 1941. године на подручју политичког деловања ОК КПЈ за округ чачански. У име слободе и правде, буђени су револуционарни заноси, распламсавала љубав према народу. У борбеним окршајима, на партијским и ско-

јевским одговорним задацима, у одлукама народне револуционарне власти, у држању према класном непријатељу исказиване су потврђиване и непрекидно афирмисане најлепше врлине човекове: човечност и храброст, смелост и одлучност, упорност и понос, дисциплина, правичност и самоиницијативност, дружељубље и оданост циљевима борбе, искреност, пожртвовање. . .

Све ово су снажне, креативне личности бораца и партијских радника уграђивале у војничке колективе и партијско-политичке органе и организације испуњавајући оно што је истакнуто и у прогласу штаба Чачанског НОП одреда „Др Драгица Мишовић“ од 7. новембра 1941. године: „Бити партизан је највећа част — то значи бити предан и храбар борац против фашиста и њихових слугу, то значи бити најбољи заштитник интереса народа. . .“

У ово име, од почетка устанка, па све док је 1941. постојао Чачански НОП одред (свакако и касније, све до краја 1944. године) остваривани су, борбом за националну слободу и социјалну правду, доминантни морални и хумани циљеви и комунистички идеали, односно доследно је спровођена у живот генерална платформа КПЈ о устанку, оружаном борби и социјалистичкој револуцији.

Примери које смо наводили све ово недвосмислено потврђују. Они, наравно, нису једини, али су, свакако, карактеристични.

НАПОМЕНЕ

1. „Новости“, бр. 1, 15. октобар 1941.
2. Документ у Народном музеју у Чачку, несигнирано.
3. „Новости“, бр. 4, 18. октобар 1941.
4. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, Историјски архив, Чачак, 1968, стр. 9.
5. Међуопштински историјски архив у Чачку (у даљем тексту: ИАЧ), „Грађа за монографију чачанског ратног округа — Активност непријатеља“, елаборат, рег. бр. 517, стр. 8—9.
6. Радован М. Маринковић, „Усанички прогласи у чачанском крају током 1941. године“, Зборник радова Народног музеја, XI, Чачак, 1981, стр. 235—239.
7. Недељко Јешић, Младен Стефановић, „Ратко Митровић“, „Чачански глас“, Чачак, 1979, стр. 236.
8. Документ у приватном власништву, препис у ИАЧ.
9. „Глас народа“, бр. 1, 1. октобар 1941.
10. „Новости“, бр. 1, 15. октобар 1941.
11. Документ у Народном музеју у Чачку, несигнирано.
12. „Зборник НОР-а“, I, 2, Београд, 1949, стр. 224—226.
13. „Завети“, стихови палих бораца Чачанског одреда, Градска библиотека, Чачак, стр. 25.
14. Као под 8.
15. Архив ЦК СКЈ, Београд, Србија II/259.
16. Милутин Јаковљевић, „Сеоски хоровања у миру — политички комесар у рату“, „Чачански глас“, Чачак, 13. август 1971, стр. 2.
17. Архив ЦК СКЈ, Београд, Србија II/485.
18. Архив ЦК СКЈ, Београд, Србија II/488.
19. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 165—166.
20. „Реч народа“, бр. 1, 1. октобар 1941.
21. Милисав Лукић Миса, „Ратни дневник 1941—1945“, „Народна књига“, Београд, 1982, стр. 39.
22. Документ у приватном власништву, фотокопија у ИАЧ.
23. Рукопис дневника у ИАЧ.
24. Драгиша Мајсторовић, „Записи из ослободилачке борбе“, Зборник радова Народног музеја, VI, Чачак, 1975, стр. 315.
25. „Новости“, бр. 1, 15. октобра 1941.
26. Средоје Урошевић, „Лична сећања на 1941“, „Чачански глас“, Чачак, 22. фебруар 1961.
27. Исто.
28. Оригинал у Народном музеју у Чачку, несигнирано.
29. Младен С. Стефановић, „Партизански видар“, сопствено издање, Чачак, 1973, стр. 31.
30. Амбулантни дневник Бановинске болнице у Гучи за 1941. годину, документ код аутора овог рада.
31. Вук Петронијевић, Димитрије Јањић, „Непокорени“, ИАЧ, Чачак, 1981, стр. 209.
32. Казивање Ратка Трипковића из Чачка аутору.
33. Исто.
34. „Слободни глас“, Чачак, 31. јануар 1945, стр. 3.
35. Исто, стр. 1.
36. Исто, 7. јул 1945, стр. 2.
37. Миодраг Вујиновић, Милољуб С. Пантовић, „Херој Трепуша“, ИАЧ, 1983, стр. 66.

МОРАЛНОСТ БОРАЦА ЧАЧАНСКОГ НОП ОДРЕДА

38. Митрован Живковић, „Црвени извор“, „Децје новине“, Горњи Милановац, 1981, стр. 101.
39. Податак ми саопштио Милољуб С. Пантовић, публициста из Чачка.
40. Милојица Пантелић, Радован М. Маринковић, Владимир Никшић, „Чачански одред“, „Чачански глас“, Чачак, 1982, стр. 193.
41. Недељко Јешић, „Јездина“, ИАЧ и Месна заједница, Јездина, 1974, стр. 88.
- Истина, Митровић је рођен у Чачку, али је пореклом из Јездине.
42. Из казивања Милојка Ђирјаковића аутору овог рада.
43. Документ у приватном власништву и у збирци Милојка Ђирјаковића у ИАЧ.
44. „Дневник Наде Симовић“, приредио Милован Вуловић, Зборник радова Народног музеја, III, Чачак, 1972, стр. 216.
45. „Новости“, бр. 1, 15. октобар 1941.
46. „Реч народа“, бр. 1, 1. октобар 1941.
47. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 9.
48. Александар Хаџипоповић, Радован М. Маринковић, „У име слободе и правде“, ИАЧ, 1984, стр. 77.
49. Казивања аутору више бораца Чачанског НОП одреда.
50. Младен С. Стефановић, Хроника Јежевице, Бањице, Липнице и Рајца, рукопис у ИАЧ.
51. Јован Радовановић, „67 дана Ужичке републике“, „Вести“, Титово Ужице, „Чачански глас“, Чачак, 1983, стр. 108.
52. Као под 44, стр. 213.
53. Милисав Лукић Миса, н. д, стр. 43.
54. Исто, стр. 43.
55. Документ у Народном музеју у Чачку, несигнирано.
56. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 170. и сведочење Николе Шулубурића из Лисе.
57. „Новости“, бр. 1, 15. октобар 1941.
58. Радован М. Маринковић, Томислав Протић, Јован Радовановић, „Драгачево“, „Чачански глас“, Чачак, Општински одбор СУБНОР-а, Лучани, 1981, стр. 243.
59. Драгољуб Д. Јовашевић, „Песма и певање у устанку народа Србије 1941—1945“, рукопис код аутора.
60. Младен С. Стефановић, „Партизански видари“, стр. 16.
61. Казивао аутору Миле Николић, пензионер из Губереваца.
62. Као под 59.
63. „Завети“, стихови палих бораца Чачанског одреда, стр. 33.
64. Рукопис у Народном музеју у Чачку, несигнирано.
65. Милош Браловић, „Рањено срце“, властито издање, Београд, 1968, стр. 253.
66. Драгиша Мајсторовић, н. д, стр. 323.
67. Н. Јешић, М. Стефановић, н. д, стр. 231.
68. „Новости“, бр. 1, 15. октобар 1941.
69. Исто.
70. Н. Јешић, М. Стефановић, н. д, стр. 122.
71. Слободан Смиљанић, о Бати Јанковићу, „Чачак 1941—1944“, „Чачански глас“, Чачак, 1964, стр. 136.
72. М. Вујиновић, М. С. Пантовић, н. д, стр. 73.
73. Милисав Лукић Миса, н. д, стр. 35—36.
74. Препис документа у ИАЧ, НОБ, Ф. 1/41.
75. Н. Јешић, М. Стефановић, н. д, стр. 6.
76. Велибор Глигорић, „Кућа смрти“, Београд, 1945, стр. 48, 51.

77. Милојко Ђирјаковић, „Прилог хроници — за историју“, рукопис у збирци Милојка Ђирјаковића, ИАЧ.
78. Владимир Никшић, „Стазама слободе“, Народни музеј, Чачак, 1967, стр. 62.
79. Исто, стр. 97.
80. Исто, стр. 106.
81. Милутин Јаковљевић, „Називали су га НАРОДНА КАРВИТУША“, „Чачански глас“, Чачак, 4—7. јул 1971, стр. 4.
82. Ј. Радовановић, н. д. стр. 171.
83. Ратко Трипковић, „Предводник радника“, „Чачански глас“, Чачак, 5. јун 1981, стр. 16.
84. Родољуб Чолаковић, „Записи из ослободилачког рата“, I, Београд, 1956, стр. 175, 221.
85. Милутин Јаковљевић, Милан Ђоковић, „Један живот, а две смрти“, „Чачански глас“, Чачак, 21. децембар 1979, стр. 9.
86. Средоје Урошевић, „Лична сећања на 1941“, „Чачански глас“, Чачак, 15. фебруар 1961, стр. 7.
87. Д. Мајсторовић, н. д. стр. 307.
88. „Чачански глас“, Чачак, 22. децембар 1951, стр. 2.
89. Станко Младеновић, „Народни хероји таковског краја“, I, „Дечје новине“, 1981, стр. 229, 240.
90. Милорад Мило Јевтовић, „Трећи ватрени положај“, „Чачански глас“, Чачак, 16. октобар 1981, стр. 16.
91. Д. Мајсторовић, н. д. стр. 305.
92. Владимир Никшић, „Црвени цветови“, ИАЧ, 1971, стр. 146.
93. Миливоје Урошевић, „Трећа чета — традиција отпора, буна и устанак“, рукопис у ИАЧ.
94. „Зборник народних хероја Југославије“, „Омладина“, стр. 11.
95. Исто, стр. 289.
96. „Дневник Наде Симовић“, стр. 203.
97. ИАЧ, МГТС, Ф. I, рег. бр. 24.
98. М. Живковић, н. д. стр. 59.
99. Р. М. Маринковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, н. д. стр. 235.
100. „Борба“, Ужице, новембар 1941.
101. Рукопис у ИАЧ.
102. Изјава Гојка Вујовића из Београда аутору.
103. Документ у збирци Милојка Ђирјаковића у ИАЧ.
104. Рукопис у ИАЧ.
105. Д. Мајсторовић, н. д. стр. 308.
106. М. Стефановић, Хроника Лежевице, Бањице, Липнице и Рајца, рукопис у ИАЧ.
107. Рукопис у ИАЧ.
108. Изјава Драгољуба Суботића из Чачка аутору.
109. Записник црквеног одбора манастира Благовештење у Трнави, у црквеној архиви.
110. Сведочење Мила Мојсиловића, новинара из Чачка, аутору.
111. Д. Мајсторовић, н. д. стр. 325.
112. М. Урошевић, н. д. рукопис у ИАЧ.
113. ИАЧ, Сећања Димитрија Писковића на Лака Шмита, МГТС, Ф. I, рег. бр. 24.
114. Д. Мајсторовић, н. д. стр. 305.
115. Исто, стр. 309.
116. Сећања Радоја Јелића, ИАЧ, МГТС, Ф. I, рег. бр. 16.

МОРАЛНОСТ БОРАЦА ЧАЧАНСКОГ НОП ОДРЕДА

117. М. Лукић Миса, н. д, стр. 42.
118. Р. М. Маринковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, н. д, стр. 242.
119. Документ у приватном власништву, фотокопија у ИАЧ.
120. Оригинал у Народном музеју у Чачку, несигнирано.
121. ИАЧ, Ф. I, НОБ, рег. бр. 57.
122. „Борба“, Ужице, 13. новембар 1941.
123. „Зборник НОР-а“, I, 1, стр. 123.
124. „Борба“, 8. новембар 1941.
125. „Зборник НОР-а“, I, 2, Београд, 1949, стр. 224—226.
126. М. Пантелић, Р. М. Маринковић, В. Никшић, н. д, стр. 222.
127. Подаци из наведене књиге „Херој Трепуша“.
128. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 61.
129. В. Петропијевић, Д. Јањић, н. д, стр. 190.
130. Радивоје Ђусловић, „Незаборавник палих бораца“, зборник „Прислоница“, П. Прислоница, 1977.
131. Као под 126, стр. 192.
132. М. С. Стефановић, „Партизански видари“, стр. 64—66.
133. „Борба“, 8. новембар 1941.
134. Види податке у монографији „Чачански одред“, Чачак, 1982.
135. Владимир Никшић, „Слободари“, „Чачански глас“ и Општински одбор СУВНОР-а, Чачак, 1976, стр. 44.
136. Исто, стр. 88.
137. Владимир Никшић, „Стазама слободе“, Народни музеј, Чачак, 1976, стр. 91.
138. „Чачански глас“, Чачак, 17. јул 1981, стр. 3.
139. Радивоје Ђусловић, „Незаборавник палих бораца“, зборник „Прислоница“, Прислоница, 1977, стр. 141.
140. Милован Суботић, Хроника Трнавe и Виљуше, рукопис у ИАЧ.
141. Р. М. Маринковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, н. д, стр. 310.
142. Исто, стр. 219.
143. Милосав Лукић Миса, н. д, стр. 21.
144. Дојчило Митровић, „Западна Србија 1941“, „Нолит“, Београд, 1975; стр. 235.
145. Миливоје Урошевић, „Трећа мета...“, рукопис у ИАЧ.
146. Бранко В. Радичевић, „Човек који је уходио Немце“, „Вечерње новости“, Београд, 13. децембар 1979, стр. 10.
147. Младен С. Стефановић, н. д, стр. 33.
148. Р. М. Маринковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, н. д, стр. 224.
149. А. Хаципоповић, Р. М. Маринковић, н. д, стр. 83.
150. „Чачак 1941—1944“, „Чачански глас“, Чачак, 1964, стр. 136.
151. Вук Петропијевић, Димитрије Јањић, „Непокорени“, Међуопштински историјски архив, Чачак, стр. 193.
152. А. Хаципоповић, Р. М. Маринковић, н. д, стр. 74.
153. М. Стефановић, Хроника Жежевице, Бањице, Липнице и Рајца, рукопис у ИАЧ.
154. Оригинал у приватном власништву, препис у ИАЧ.
155. Јован Радованолић, „Богдан Капелан“, „Дечје новине“, Горњи Милановац, 1981, стр. 65.
156. Десимир Капларевић, Дневник, рукопис у ИАЧ.
157. Радоје Јелић, Изјава и сећање, ИАЧ, МГТС, Ф. И, рег. бр. 16.
158. „Зборник НОР-а“, I, 1, стр. 123; „Чачански крај у НОБ—хронологија догађаја“, стр. 151.
159. В. Никшић, „Слободари“, стр. 191.

160. „Зборник народних хероја Југославије“, „Омладина“, Београд, MCMLVII, стр. 11.
161. Н. Јешић, М. Стефановић, н. д, стр. 208.
162. „Чачак 1941—1944“, стр. 136. Ову мисао, пише Слободан Смиљанић, Јанковић је изговарао и пре рата, али, чули смо од неких учесника, и устаничке 1941. године.
163. Илинка Обрановић-Милошевић, Сећања из НОР-а, рукопис код аутора овог рада.
164. В. Никшић, „Слободари“, стр. 150.
165. Р. М. Маринковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, н. д, стр. 307.
166. Р. Ђусловић, н. д, стр. 152.
167. ИАЧ, Сећања Димитрија Писковића на Лака Шмита, МГТС Ф. I, рег. бр. 24.
168. „Новости“, Чачак, 16. октобар 1941.
169. В. Петронијевић, Д. Јањић, н. д, стр. 229.
170. Н. Јешић, н. д, стр. 103.
171. В. Никшић, „Слободари“, стр. 67.
172. В. Никшић, „Стазама слободе“, стр. 32.
173. Р. М. Маринковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, н. д, стр. 319.
174. Исто, стр. 506.
175. Р. Ђусловић, н. д, стр. 175.
176. Милисав Лукић Миса, н. д, стр. 36.
177. „Чачански глас“, Чачак, 29. новембар 1951, стр. 7.
178. В. Никшић, „Слободари“, стр. 159.
179. Р. Ђусловић, н. д, стр. 189.
180. Исто, стр. 179.
181. В. Никшић, „Слободари“, стр. 182.
182. В. Никшић, „Стазама слободе“, стр. 35, 36.
183. Р. М. Маринковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, н. д, стр. 313.
184. Исто, стр. 314.
185. Исто, стр. 318.
186. Д. Мајсторовић, н. д, стр. 310.
187. Рукопис у ИАЧ.
188. Радисав Недовић, „Ртари“, Месна заједница, Ртари, 1983, стр. 84.
189. В. Петронијевић, Д. Јањић, н. д, стр. 197.
190. Изјава Гојка Вујовића из Граба (сада пензионер у Београду), дата аутору.
191. Подаци из већ коришћене литературе и извора.
192. Станка Вујичић, „Помен првим жртвама фашистичког терора у Чачку“, „Слободни глас“, Чачак, 20. јул 1945, стр. 3.
193. Милош Браловић, н. д, стр. 289.
194. Фран Рош, „Петнаестогодишњи митраљезац“, „Чачански глас“, 1. октобар 1973, стр. 11.
195. М. Пантелић, Р. М. Маринковић, В. Никшић, „Чачански одред“, стр. 301; Миливоје Урошевић, н. д, рукопис у ИАЧ.
196. „Чачански глас“, 21. август 1981, стр. 12, текст Драгољуба С. Суботића.
197. Милован Суботић, Хроника Трнаве и Виљуше, рукопис у ИАЧ.
198. Загорка Недељковић, Хроника Леушића, рукопис у ИАЧ.
199. В. Никшић, „Слободари“, стр. 63—64.
200. „Слободни глас“, Чачак, бр. 19 од 8. јуна 1945, текст Спаса Јауковића.
201. „Чачански крај у НОБ—хронологија догађаја“, стр. 191.

МОРАЛНОСТ БОРАЦА ЧАЧАНСКОГ НОП ОДРЕДА

202. „Просветни преглед“, Београд, 13. јун 1961.
203. „Чачански крај у НОБ—пали борци и жртве“, споменица, припремили: Младен Стефановић, Радош Маџаревић, Витомир Василић, Драгољуб С. Суботић и Радован М. Маринковић, Центар за културу, Чачак, 1977, стр. 80.
204. М. Пантелић, Р. М. Маринковић, В. Никшић, н. д, стр. 307.
205. Исто.
206. Милутин Јаковљевић, Милан Ђоковић, „Један живот, а две смрти“, „Чачански глас“, 29. фебруар 1980, стр. 2.
207. Милутин Јаковљевић, „Са песмом у смрт“, „Чачански глас“, 3. септембар 1971, стр. 2.
208. Фотокопија документа у ИАЧ, несигнирано.
209. „Чачански крај у НОБ—хронологија догађаја“, стр. 225.

La moralité et l'humanisme du détachement de partisans de Čačak

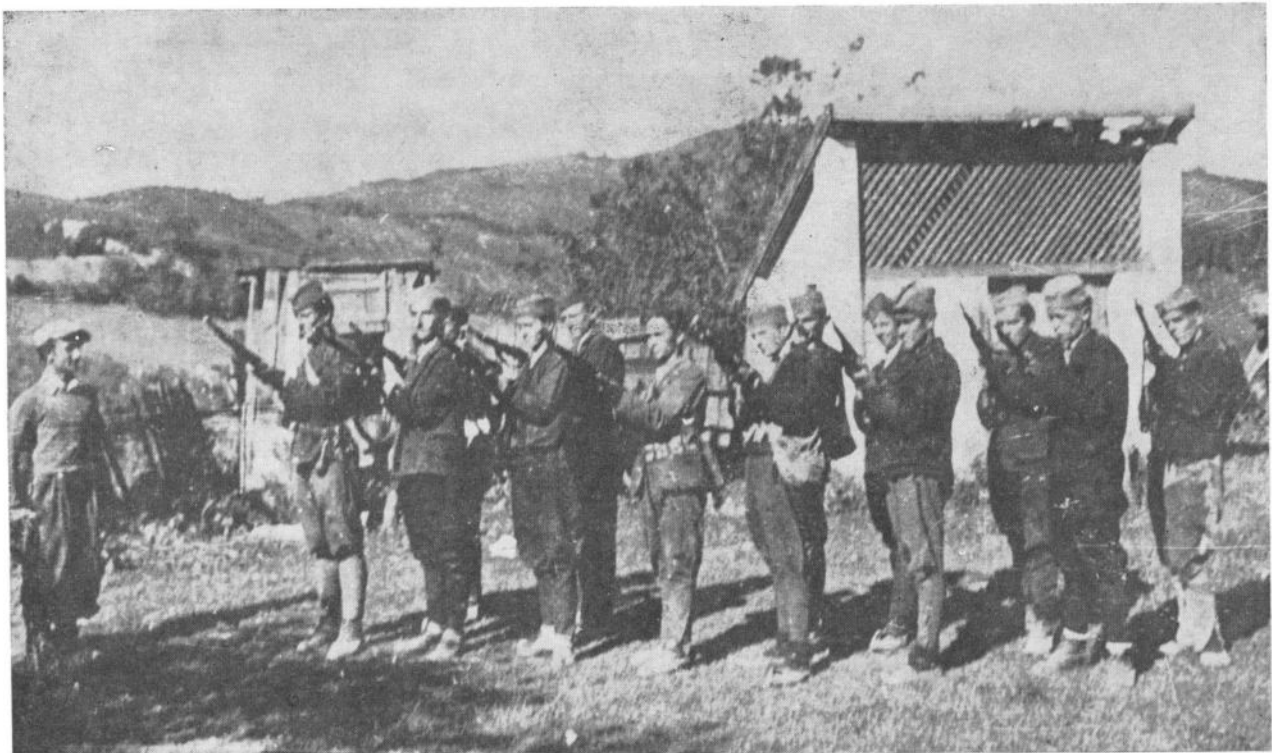
Le détachement de partisans de Čačak, «Docteur Dragiša Mišović», qui faisait partie du mouvement de libération nationale, était en 1941, année de l'insurrection, une des formations armées les plus puissantes de Yougoslavie. Ses combattants ne cessaient de confirmer la pensée qui était inscrite dans la proclamation de son état-major, publiée le 7 novembre 1941: «Être partisan, c'est le plus grand honneur: c'est être un combattant dévoué et courageux, luttant contre les fascistes et leurs serviteurs, c'est protéger le mieux les intérêts du peuple». Dans les échauffourées, ainsi que dans l'exécution de tâches importantes et dans la mise en oeuvre des décisions qu'ils prenaient en tant que membres du Parti ou de la Jeunesse communiste, au nom de la liberté et de la justice, ils faisaient preuve des plus belles vertus des combattants pour la liberté: l'humanisme et le courage, l'intrépidité et la fermeté, la persévérance et l'orgueil, la discipline, l'équité, l'esprit d'initiative, la camaraderie, l'attachement à la cause de la lutte, la sincérité et les militants du Parti cherchaient à transmettre aux collectivités militaires, aux organes politiques et aux organisations du Parti, en s'acquittant ainsi de leur dette à l'égard du peuple, de la liberté et de l'avenir. C'est grâce à ces vertus que le détachement des partisans de Čačak, depuis le début de l'insurrection jusqu'à la fin de 1944, atteignait, par sa lutte pour la liberté nationale et la justice sociale, les principaux objectifs d'ordre moral et humanitaire, réalisait les idéaux du communisme et mettait en oeuvre, avec un esprit de suite, la plateforme générale du Parti communiste de Yougoslavie relative à l'insurrection, à la lutte armée et à la révolution socialiste. L'auteur illustre tout cela dans son ouvrage, en citant à l'appui des documents et des témoignages de combattants. Les exemples qu'il invoque mettent en lumière les hautes valeurs morales des combattants pour la liberté.

Сл. 1. Чачански НОП одред носио је његово име: др Драгиша Мишовић

Сл. 2. Ратничке традиције биле су снажна инспирација за борце: Танаско Рајић, чије је име носила Трећа чета Љубићког батаљона

Сл. 3. Обука бораца снажила је војничке колективе: Борци Четврте таковске чете вежбају се у руковању оружјем

Сл. 4. Комесари су служили примером: Милорад Јевтовић—Лако Шмит, комесар чете у Таковском батаљону

Сл. 5. Заједно са Србима, у Чачанском НОП одреду борили су се против окупатора и домаћих издајника и припадници других југословенских народа.

На слици: Словенац Леон Шаубах

Пример за ујлед

Чачак, 14 новембра

Штаб чачанског одреда примио је од једног родољуба следеће писмо с 8.000 динара.

„Ових 8.000 динара шаљем за наших 40 малих јунака, сваком по 200 динара који се боре за спас и слободу целог српског радног народа, а против џабалучара и плаћених непријатеља и издајника наше драге отаџбине.

Ја им се не могу другојачије одужити сем овим путем, јер сам већ у 58 години. Али помагаћу их пропагандом својом као и досад, а што ће дела у будућности показати.

Мој јединац већ месец дана с пушком у руци се бори за слободу и равноправност целог српског народа“.

Сл. 7. Сазнање да је народ био уз њих, инспиративно је деловало на борце. Оваквих примера било је много.

Сл. 6. Црногорац Владо Томановић, командант „пасивне одбране“ Чачак